

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/19083> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Jordaan, Henri Romondus

Title: Slavernij en vrijheid op Curaçao : de dynamiek van een achttiende-eeuws Atlantisch handelsknooppunt

Issue Date: 2012-06-14

Aan de basis van het ontstaan van een vrije zwarte en gekleurde bevolking in een samenleving waarin slaven worden gehouden, ligt het juridische instrument van de manumissie. Voor het (exceptionele) ontslag van een slaaf uit zijn in principe levenslange dienstbaarheid was een formele juridische handeling vereist om dit rechtsgeldig te maken. Het kwam voor, in economisch slechte tijden wellicht zelfs op grote schaal, dat meesters hun onproductieve, oude en invalide slaven eenvoudig wegstuurden. Dezen waren vervolgens gedwongen om te gaan bedelen of stelen en stierven uiteindelijk vaak een ellendige dood door uitputting en honger.¹ Maar deze gevallen zijn veelal slechts indirect zichtbaar in de bronnen via contemporaine getuigenissen of klachten over veelvuldige diefstallen; de meester zal in de regel weinig moeite hebben gedaan om een op die wijze afgedankte arbeidskracht een formele bevestiging van zijn of haar vrijheid te geven. Als formeel juridisch bewijs werd een secretariële akte, een manumissie- of vrijbrief, opgemaakt die in de koloniale secretarie werd geregistreerd en waarvan het afschrift de vrijgelaten slaaf een bewijs van zijn vrijheid gaf. Het woord ‘manumissie’ is afgeleid van het Latijnse *manumittere* wat letterlijk betekent het uit de hand, *manus*, oftewel de macht van de meester heenzenden, *mittere*, van de slaaf, die daarmee een vrij persoon werd. Maar, zoals Orlando Patterson vaststelt, manumissie is veel complexer dan deze ogenschijnlijk eenvoudige wettelijke overgang van onvrij naar vrij. En die complexiteit is gelegen in het wezen van de slavernij. Ook in de Romeinse samenleving, met zijn geavanceerde juridische stelsel, was het de vraag of de vrijheid van een slaaf kon worden verkocht door de meester. Daarvoor zijn volgens Patterson twee redenen.²

Een slaaf werd in de meeste culturen beschouwd als een non-persoon, zonder een eigen wil, het ‘surrogaat’ van de wil van zijn meester, zoals Patterson stelt. Een slaaf was eigendom van een meester, die in principe volledige macht over hem had. Formeel kon een slaaf zelf geen eigendom hebben. Alles wat hij bezat (in juridische zin), zoals kleding, een woning, een bed, vee, een kostgrondje, werktuigen, geld, was in principe eigendom van zijn meester; de slaaf had niet meer dan het vruchtgebruik. Het was echter mogelijk voor de slaaf om een ‘eigen’ spaarpot op te bouwen, het zogenaamde *peculium*. Dit vermogen behoorde echter juridisch gezien zijn meester toe. Het was dus formeel onmogelijk voor de slaaf om zijn vrijheid te kopen uit eigen middelen. Maar het was tegelijkertijd evenzeer onmogelijk voor een derde persoon om de vrijheid van de slaaf te kopen. Wanneer de slaaf een derde de middelen uit zijn *peculium* ter beschikking zou stellen, dan zou dat in principe neerkomen op bedrog ten aanzien van de meester. Zou een derde persoon uit zijn eigen middelen voor een slaaf betalen dan zou het eigendom van de slaaf overgaan van de oude meester op deze derde persoon als nieuwe meester.³

In de tweede plaats is het niet goed mogelijk om voor het begrip manumissie een geschikte wettelijk-economische noemer te vinden. Het meest voor de hand liggend is

1. Han Jordaan, ‘De eerste slaven op Aruba. Het plantage-experiment van 1715’, in H.E. Coomans et.al. (red.), *Arubaans akkoord. Opstellen over Aruba van vóór de komst van de olieindustrie*. Bloemendaal: Libri Antilliani 1997, 118; W.W. Klooster, ‘Manumission’, 165.

2. Patterson, *Slavery*, 15-16.

3. Patterson, *Slavery*, 210.

eigendomsoverdracht of transport, maar bij nadere beschouwing is alleen sprake van een ogenschijnlijke overeenkomst. Want bij manumissie was in strikte zin geen sprake van een eigendomsoverdracht van een slaaf als ‘zaak’ naar diezelfde slaaf als (vrij) persoon, zoals bij het transport van bijvoorbeeld een huis waarbij de eigendomstitel overgaat van de verkoper op de koper. Dat wat de eigenaar van de slaaf opgaf, namelijk zijn volledige macht over die slaaf, is niet een-op-een gelijk aan dat wat de slaaf ontving bij manumissie, namelijk diens vrijheid. Wat er volgens Patterson in wezen gebeurde bij de manumissie van een slaaf was niet dat een meester zijn macht over zijn slaaf aan deze overdroeg, maar dat hij zijn slaaf uit *zijn* macht bevrijdde.⁴ Hoewel manumissie zonder meer een transactie betrof, was dit geen verkoop in juridische zin zoals begrepen in het Romeins recht of enig ander rechtssysteem. Er was sprake van een sociale constructie door meester en slaaf gezamenlijk van iets geheel nieuws. Maar hoe werd nu een formeel willoze non-persoon een handelingsbekwaam persoon?

Hoewel juridisch gezien het instrument van de manumissie een privaatrechtelijk karakter had - het ging immers uiteindelijk om eigendom - waren hieraan wel onmiddellijke maatschappelijke en daarmee publiekrechtelijke consequenties verbonden. Want, aldus Patterson, er waren altijd derden die niets bij de tussen meester en slaaf overeengekomen transactie te winnen hadden – dit in tegenstelling tot de meester die vaak een aanzienlijk bedrag ontving – maar die wel hun kijk op deze voormalige slaaf en non-persoon moesten veranderen en hem voortaan als een handelingsbekwaam individu moesten gaan beschouwen. Het gevolg was dat in veel samenlevingen waar slavernij bestond gemanumitteerde slaven in de praktijk als slaven gezien bleven worden, maar dan slaven zonder meesters.⁵ In Curaçao duiden de blanken de vrije zwarten en kleurlingen soms letterlijk aan als ‘vrije slaven.’⁶

Om greep op het wezen van manumissie te krijgen moet deze handeling volgens Patterson in culturele en symbolische termen worden begrepen. Dit geldt in principe algemeen voor slavernij ongeacht tijdperk en samenleving, niet specifiek voor slavernij in het Atlantisch gebied. Wanneer een persoon op het moment dat hij tot slaaf werd gemaakt, of zo werd geboren, zijn leven werd ontnomen, een maatschappelijk ‘dood’ non-persoon werd in de termen van Patterson, dan vloeit daar logischerwijze uit voort dat manumissie een levenscreërende daad is. De meester schonk, maar ontving daar niets voor terug. Ook wanneer de slaaf met zijn *peculium* betaalde voor zijn vrijheid, dan deed hij dat met de middelen die technisch gesproken al eigendom waren van zijn meester. Bovendien was datgene wat de meester opgaf, namelijk zijn macht, niet in een waarde uit te drukken. De betaling door de te manumitteren slaaf, al dan niet in natura, was vooral een geschenk dat uitdrukking moest geven aan de dankbaarheid van die slaaf voor de door de meester vrijwillig genomen beslissing om hem uit slavernij te bevrijden. Manumissie leidde tot het ontstaan van een maatschappelijke groep die in veel samenlevingen in juridische zin tot een afzonderlijke categorie behoorde. En manumissie, hoe tegenstrijdig dit ook lijkt, was in belangrijke mate medebepalend voor het succes van slavernij als maatschappelijke en economische institutie.

4. Ibidem.

5. Patterson, ‘Three notes’, in: Rosemary Brana-Shute en Randy J. Sparks (eds.), in *Paths to freedom. Manumission in the Atlantic world* (Columbia, South Carolina: The University of South Carolina Press 2009), 15-29, aldaar 16-17.

6. Jordaan, ‘Free blacks and coloureds’, 70.

Volgens Patterson was het bieden van uitzicht op eventuele vrijlating een niet te onderschatten middel om een slaaf tot arbeid te motiveren.⁷

De juridische implicaties van manumissie en het ontstaan van een groeiende groep van vrije zwarten en kleurlingen in een op ongelijkheid gevestigde koloniale maatschappij, die, in ieder geval in theorie, op enig moment in zijn ontstaansgeschiedenis uitsluitend blanke meesters en niet-blanke slaven moet hebben gekend, vormen het onderwerp van dit hoofdstuk. Wat was de wisselwerking tussen het ontstaan en de groei van een groep vrijgelaten slaven en hun vrije nakomelingen binnen de achttiende-eeuwse Curaçaose samenleving enerzijds en de gevoerde koloniale politiek, zoals deze in wetgeving en bestuurlijke maatregelen tot uiting kwam, anderzijds? Hoe stonden lokale bestuurders en rechters tegenover manumissie en tegenover de groep van de vrije niet-blanken? En hoe lag dat bij hun superieuren in het moederland, waar slavernij formeel niet bestond? Wat waren de juridische kaders en in hoeverre werden deze in de loop der tijd gewijzigd? In hoeverre kunnen uit wetgeving en de dagelijkse praktijk van de rechtspraak conclusies worden getrokken over een koloniaal standpunt ten aanzien van manumissie en de houding ten aanzien van de vrijgelaten slaven en hun nakomelingen? Welke vormen kon manumissie in de praktijk hebben? Wat was de frequentie van manumissie en welke slaven hadden de grootste kans om hun vrijheid te verwerven? Wat was de houding ten aanzien van manumissie van de slaveneigenaren zoals deze tot uiting kwam in het vrijgeven van hun slaven? Waren er wat dit betreft verschillen tussen blanke meesters en niet-blanke meesters? En bestonden er binnen de blanke groep van slaveneigenaren verschillen tussen protestanten en de Sefardische joden, die een veel langere traditie van slavernij kenden? Hoe was het met institutionele slaveneigenaren, waarvan de West-Indische Compagnie (WIC) de belangrijkste was?

Eerst zal kort nader worden ingegaan op de wetgeving ten aanzien van manumissie in de Nederlandse koloniën algemeen en in Curaçao in het bijzonder. Daarna zal worden geanalyseerd hoe het proces van manumissie in de praktijk verliep. Welke slaven hadden de meeste kans op manumissie? Welke vormen kon manumissie aannemen? Wat kan er worden gezegd over de manumittent (degene die manumitteert)? Konden er voorwaarden worden gesteld? Welke complicaties konden er optreden?

2.1 Wetgeving ten aanzien van manumissie in de Nederlandse koloniën

Bij de *Ordre van Regieringe* was, zoals hiervoor is vermeld, bepaald dat grote delen van het recht en de juridische procedures zoals deze in de Republiek werden gevolgd, van toepassing waren in de koloniën. Maar er bestond geen wetgeving in de Republiek met betrekking tot slavernij, omdat dit instituut daar niet voorkwam. En er werd ook geen speciale slavenwetgeving opgesteld, zoals dit bijvoorbeeld wel gebeurde voor de Franse koloniën met de eind zeventiende eeuw uitgevaardigde *Code noir*. Voor privaatrechtelijke kwesties aangaande slavernij – en daaronder was ook manumissie begrepen – werd het Romeinse recht toegepast. Waar dit dus in de Republiek aanvullend recht was, werd het voor de koloniën, voor zover dit de regulering van de privaatrechtelijke relatie tussen meester en slaaf betrof,

7. Patterson, *Slavery*, 211.

primair recht.⁸ Daarom zal meer uitgebreid worden ingegaan op de werking van het Romeins recht ten aanzien van slavernij.

Binnen het Romeins recht bestond er ten aanzien van de privaatrechtelijke kanten van slavernij vrijwel geen wetgeving: inmenging met eigendom was er nauwelijks en slaven vormden rechteloos eigendom, al werd wel onderkend dat zij een bijzondere vorm van eigendom waren dat in de wet deels onder wetgeving ten aanzien van onmondige personen viel, vergelijkbaar met kinderen onder ouderlijke voogdij, en deels onder wetgeving ten aanzien van zaken, maar dan vergelijkbaar met vee (*res Mancipi*). Ten aanzien van manumissie bestond er wel een specifieke verzameling wetgeving, op grond waarvan de rechtshistoricus Alan Watson concludeert dat dit instrument een centrale rol gespeeld moet hebben binnen het instituut van de slavernij in Rome.⁹

Slavernij had, om maximale voordelen voor de slaveneigenaar op te leveren, een stelsel van straf en beloning nodig. De grootste beloning die een slaaf in het vooruitzicht kon worden gesteld was de verkrijging van zijn vrijheid. Er waren verschillende manieren om slaven te manumitteren en een slaaf die conform de wettelijke voorschriften zijn vrijheid kreeg ontving ook het Romeinse burgerschap, zij het met beperkingen. Vrijgeboren kinderen van voormalige slaven ontvingen het volledige burgerschap. Er bestonden relatief weinig beperkingen ten aanzien van manumissie. Het was het voorrecht van de meester om tot manumissie te besluiten, maar in bepaalde gevallen kon ook de Romeinse overheid particuliere slaven hun vrijheid geven, bijvoorbeeld als beloning voor bijzondere diensten aan de staat bewezen of als gevolg van crimineel gedrag van de meester. Slaven konden in Rome zeer uiteenlopende raciale of etnische achtergronden hebben, maar deze vormden geen belemmering voor manumissie.¹⁰

Een Romeinse meester kon uiteenlopende redenen hebben om een slaaf te manumitteren, van dankbaarheid voor trouwe diensten tot puur economische motieven, zoals het bezuinigen op de hoge kosten van onderhoud of de welkome ontvangst van de gelden die voor de vrijlating van een slaaf werden betaald. Gemanumitteerde slaven hadden als Romeinse burgers recht op voedselverstrekking. Meesters konden bedingen om na vrijlating nog wel aanspraak te kunnen maken op bepaalde diensten van hun voormalige slaven, maar zij waren tegelijkertijd bevrijd van de lasten om hen te voeden en te kleden. Bejaarde en invalide slaven werden gemanumitteerd om vervolgens door de staat te worden gevoed of van honger om te komen. In de meeste gevallen was er geen sprake van het schenken van vrijheid, gratis, maar werd daarvoor door de slaaf zelf of door derden, veelal familie of vrienden, een bedrag betaald.¹¹

Slaven konden zowel bij testamentaire beschikking van de meester vrijgegeven worden als *inter vivos*, dat wil zeggen bij leven van de manumittent. In het laatste geval dienden meester en slaaf voor een ambtenaar te verschijnen die de slaaf juridisch vrij verklaarde. Bij manumissie per testament kon sprake zijn van een oprechte en vrome daad,

8. Alan Watson, *Slave law in the Americas*, Athens, Georgia / London: The University of Georgia Press 1989, 103-104, 129.

9. Ibidem 22-23.

10. Ibidem 23-24; William D. Phillips Jr., 'Manumission in Metropolitan Spain and the Canaries in the fifteenth and sixteenth centuries,' in: Rosemary Brana-Shute en Randy J. Sparks (red.), *Paths to freedom. Manumission in the Atlantic world* (Columbia, South Carolina 2009), 31-50, aldaar 33.

11. Ibidem, 32.

maar ook van berekenende opzet om de slaaf in een staat van hoopvolle verwachting te houden en hem zo te dwingen zich te gedragen zoals de meester dat wenste. Het kwam voor dat erfgenamen uiteindelijk weigerden uitvoering te geven aan de gemaakte testamentaire beschikking en daarom werd aan slaven, hoewel zij juridisch niet handelingsbekwaam waren en geen juridische procedure konden starten, de wettelijke mogelijkheid geboden om inzake manumissie een rechterlijke uitspraak te vragen ten aanzien van hun status.¹²

Hoewel slaven conform het Romeins recht zelf geen eigendom konden hebben – evenmin trouwens als kinderen zolang hun (groot)vader nog in leven was - bestond er wel een constructie die hen in staat stelde om zichzelf vrij te kopen met het hiervoor al genoemde zogenaamde *peculium*. Dit was een fonds dat technisch gezien eigendom was van de meester maar waarover een slaaf kon beschikken alsof het van hem was, zij het binnen door de meester gestelde voorwaarden. Dat een slaaf betaalde voor zijn vrijheid was geen wettelijk vereiste, maar het werd gebruikelijk dat meesters hun slaven toestonden om hun vrijheid te kopen met gebruik van het *peculium*. De door de meester vastgestelde prijs kwam in de regel overeenkwam met de marktwaarde die de slaaf vertegenwoordigde. Met zijn arbeid kon de slaaf de waarde van het *peculium* vergroten en het systeem vormde daarmee een aanmoediging voor hem om hard te werken. Meester en slaaf konden afspraken maken over het percentage van het door de slaaf verdiende geld dat naar het *peculium* ging. Ook kon overeengekomen worden dat de slaaf een grote vrijheid van handelen kreeg zolang hij maar een vastgesteld bedrag van wat hij verdiende aan zijn meester gaf; het restant ging dan naar het *peculium*. Dergelijke afspraken berustten volledig op wederzijds vertrouwen want een wettelijk contract tussen meester en slaaf was onmogelijk omdat de laatste niet handelingsbekwaam was. De slaaf had dus geen enkel machtsmiddel wanneer de meester zich niet aan gedane toezeggingen hield of het *peculium* terugtrok. Maar aan de andere kant zal de meester daartoe in het algemeen weinig redenen hebben gehad omdat hij een duidelijk voordeel had bij dergelijke regelingen; hij kon zich verzekeren van de loyaliteit en ijver van zijn slaven. Het waren met name de slaven in de directe omgeving van de meester, zoals huisslaven en slaven met een hoog gewaardeerd ambacht of beroep, die de grootste kans maakten op manumissie, evenals de slavinnen die de concubines van hun meesters waren en de door de laatsten bij hen verwekte kinderen.¹³

Na manumissie bleven er volgens het Romeins recht bepaalde wettelijke betrekkingen tussen meester en slaaf bestaan. Een vrijgelatene had bepaalde verplichtingen ten aanzien van zijn voormalige meester. Dit kon voortvloeien uit afspraken samenhangend met de manumissie, bijvoorbeeld de verplichting van de vrijgelatene om een vastgesteld aantal dagen per jaar voor de manumittent te blijven werken. De redelijkheid stelde daarbij natuurlijk wel grenzen; er mocht geen daadwerkelijke inbreuk op de (te verwerven) vrijheid worden gemaakt. Daarnaast kon in sommige gevallen worden bepaald dat de erfenis van een overleden vrijgelatene naar de voormalige meester ging. Immaterieel viel de relatie tussen manumittent en vrijgelatene onder de noemer *obsequium*: de voormalige slaaf diende respect te tonen voor zijn voormalige meester. Er waren beperkingen aan de mogelijkheden van de

12. Ibidem.

13. Watson, *Slave law*, 24-26.

vrijgelatene om tegen zijn vroegere meester te procederen. Maar er was tegelijkertijd sprake van een zekere mate van wederkerigheid, want een meester kon ook niet gedwongen worden om tegen een voormalige slaaf te getuigen in een crimineel proces. De relatie van meester en slaaf ging na manumissie over in een relatie tussen patroon en cliënt. De voormalige slaaf had de verplichting zijn voormalige meester bij te staan in het geval de laatstgenoemde in behoeftige omstandigheden zou komen te verkeren of ziek zou worden. Wanneer een meester in gebreke bleef in het geval zijn voormalige slaaf zijn steun nodig had, verloor hij zijn rechten als patroon. In zeer ernstige gevallen van wangedrag, belediging of geweld van een vrijgelatene tegenover een voormalige meester kon de eerste terugvallen in slavernij.¹⁴

De illegaal verkregen vrijheid, het vluchten van slaven, werd binnen de oude Romeinse samenleving niet als een publiekrechtelijke aangelegenheid gezien. Door te vluchten pleegde een Romeinse slaaf geen strafbaar feit. Het straffen werd overgelaten aan de meester. Het was toegestaan om op particulier land naar gevluchte slaven te laten zoeken, maar dit gebeurde niet door de overheid maar door particuliere slavenvangers. Het verbergen van gevluchte slaven was echter wel een delict, evenals het te kwader trouw steunen van de claim van een persoon, die als slaaf beschouwd werd, dat hij vrij was. Bij twijfel over de vraag of een persoon vrij was dan wel slaaf, kon de desbetreffende persoon voor een rechter zijn zaak bepleiten alsof hij vrij was. Een slaaf die claimde vrij te zijn of een ogenschijnlijk vrij persoon die door iemand als zijn slaaf werd geclaimd kon in de hierover te voeren rechtszaak optreden alsof hij een rechtspersoonlijkheid had.¹⁵

De hierboven aangehaalde wettelijke regelingen over manumissie en vrijgelatenen waren in beginsel ook van toepassing in de Nederlandse koloniën, hoewel dit nergens expliciet is vermeld: slaven hadden geen rechtspersoonlijkheid, maar konden een *peculium* hebben waarmee zij in staat waren zichzelf vrij te kopen. In Surinaamse plakaten ten aanzien van manumissie en gemanumitterden zijn wel expliciet enkele zaken opgenomen die direct uit het Romeins recht zijn gekopieerd zoals de verplichting van de vrijgelaten slaaf om respect te tonen tegenover zijn voormalige meester en diens familie (*obsequium*), de verplichting om een voormalige meester die in behoeftige omstandigheden kwam te verkeren bij te staan, de dreiging met terugval in slavernij in het geval een vrijgelatene zijn voormalige meester kwaad berokkende en tenslotte de aanspraak die een voormalige meester kon maken op de erfenis van een zonder erfgenamen overleden voormalige slaaf.¹⁶

Maar waar gemanumitteerde slaven in Rome het burgerschap verwierven, blijft dat voor vrijgelatenen en hun vrije afstammelingen in de Nederlandse koloniën in belangrijke mate onduidelijk. Er was geen expliciete bepaling die hen van burgerschap uitsloot, maar evenmin bestond er enige regel die het tegenovergestelde deed.¹⁷ Er zijn echter wel enkele aanwijzingen dat in juridische zin vrijen werden beschouwd als onderdanen van de Staten-Generaal met de daaraan verbonden rechten en plichten. Zo is er het bijzondere geval van de gemanumitteerde zwarte vrouw Mariana Franko, die na in 1759 ten onrechte op Curaçao te zijn veroordeeld voor diefstal en heling, naar de Republiek wist te reizen waar zij haar zaak

14. Ibidem 34-35.

15. Ibidem.

16. Ibidem, 113-114.

17. Ibidem, 112-113.

ter revisie voorlegde aan de Staten-Generaal. Haar procureur stelde in een rekest dat Mariana, hoewel zij in een buitengewest van de Republiek, namelijk op Sint Eustatius, geboren was, toch een onderdaan van Hunne Hoogmogenden was.¹⁸ Een andere kwestie speelde in de jaren negentig van de achttiende eeuw en betreft twee vrijgeboren jongens, de zwarte Joseph Gregorio en de mulat Jacob, die op Curaçao waren opgepakt voor diefstal en door de Raad als straf van het eiland waren gezonden met een Noordamerikaanse schipper. Deze laatste had echter de jongens niet zoals afgesproken naar Noord-Amerika gebracht om daar werk te vinden, maar hen in Tortola als slaaf verkocht. Volgens de Curaçaose fiscaal Pieter van Teijlingen had de schipper, die notabene door het gouvernement betaald was voor de passage van de twee jongens, zich daarmee schuldig gemaakt aan ‘menschendieverij’ en hij werd aansprakelijk gesteld voor alle kosten, schade en gevolgen ‘welke uw gehouden gedrag omtrent het tot slavernij verkopen van twee vrij geboren onderdaanen van onze Souverain zouden mogen hebben.’¹⁹ Hieruit zou kunnen worden opgemaakt dat zowel een vrijgeborene als een vrijgelaten slaaf, geboren in een plaats vallende onder de soevereiniteit van de Staten-Generaal, kon claimen na manumissie een burger van de Republiek te zijn. Een ander feit dat hierop duidt is het privilege van de burgerij in Suriname om door middel van stemming uit hun midden drie personen te nomineren waaruit door de gouverneur een nieuw burgerraadslid voor het Hof van Politie werd benoemd. Vrije zwarten en kleurlingen werden hiervan niet uitgesloten, al werd later, in 1775, voor zwarten het uitbrengen van een stem beperkt tot alleen de vrijgeborenen.²⁰ Dit is in lijn met het Romeins recht dat geen volledig burgerschap toekende aan vrijgelatenen, maar wel aan vrijgeborenen.

In Suriname werden in de achttiende eeuw, anders dan in de koloniën Curaçao en Sint Eustatius, enkele expliciete regelingen ten aanzien van manumissie uitgevaardigd. Het betrof plakkaten uit 1733, 1741 en 1761. Deze waken, volgens Watson, echter opnieuw minimaal af van wat in het Romeins recht over manumissie was bepaald of bevatten slechts kleine aanvullingen en wijzigingen. Hoewel werd verordonneerd dat een meester die een slaaf wenste te manumitteren daarvoor toestemming moest vragen aan het Hof van Politie, werd daarmee in wezen niet de mogelijkheid tot manumitteren beperkt. De maatregel was vooral bedoeld om te voorkomen dat er een groep zou ontstaan van vrijgelatenen die niet in hun eigen levensonderhoud konden voorzien. En dit was, volgens Watson, niet anders in het Romeins recht. Nieuw was wel de bepaling dat een manumittent verplicht was de aspirant-vrije in het christelijk geloof te instrueren. En een aanvulling was ook dat voor erfenissen van vrijen het Hollandse aasdomsrecht²¹ van toepassing werd verklaard. Ook bepalingen gericht tegen vermenging en socialisatie tussen vrijen en slaven waren innovaties. Het werd strafbaar gesteld voor vrijen van beide seksen om kinderen te verwekken met slaven. Ook was het

18. Jordaan, ‘Free blacks and coloureds’, 75.

19. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC, inv. nr. 986 (fiche 21), nr. 233, insinuatie 17 december 1791, 660v.

20. Rudolf van Lier, *Samenleving in een grensgebied. Een sociaal-historische studie van Suriname*, Amsterdam: Emmering 1977, 3de herziene uitgave, 75-76.

21. In de Republiek, in het gewest Holland, bestond het oorspronkelijk oud Friese aasdomdrecht, afgeleid van a-sega wat rechtzegger betekent, naast het schependomsrecht. In het aasdomsrecht gold: het naaste bloed erft het goed. Er bestond geen plaatsvervulling, waarbij kinderen van overleden erfgenamen hun plaats innamen. In het schependomsrecht bestond dit wel. Bij het aasdomsrecht trad daardoor minder versnippering op van de nalatenschap.

vrijen verboden om zich te vertonen op festiviteiten van slaven. Dat laatste kon bij herhaling zelfs leiden tot terugval in slavernij. Verdere bepalingen waren, zoals hiervoor al opgemerkt, vrijwel kopieën van regels uit het Romeins recht. Alleen de oorspronkelijke bepaling dat vrijgelaten slaven respect dienden te tonen voor hun voormalige meesters en hun familie werd later uitgebreid tot respect voor alle blanken en er werd een straf gesteld op overtreding.²²

Volgens Klooster, die zich daarbij baseert op onder andere Goslinga en Hamelberg, zouden in Curaçao in de achttiende eeuw gedurende korte tijd regelingen ten aanzien van manumissie van kracht zijn geweest. In 1750 zou zijn bepaald dat een bedrag van 100 peso betaald moest worden aan de Compagnie voor iedere vrijgelaten slaaf onder de zestig en iedere slavine onder de vijftig. Deze regeling, die bedoeld zou zijn om de snelle groei van de vrije bevolking tegen te gaan, werd echter binnen twee jaar weer ingetrokken. In 1762 zou juist een regeling met betrekking tot het manumitteren van oudere slaven zijn ingesteld: nu moest voor het vrijlaten van een slaaf ouder dan zestig jaar en een slavine ouder dan vijftig jaar een bedrag van 100 peso aan de koloniale kas worden betaald.²³ Ongetwijfeld was dit bedoeld als een vorm van borg om te voorkomen dat vrijgelaten bejaarde slaven, die niet meer in hun eigen bestaan konden voorzien, een last voor de samenleving zouden gaan vormen.

Het is echter de vraag of deze wetgeving ooit werkelijk is geëffectueerd. Want geen van deze genoemde regelingen is terug te vinden in het *West Indisch Plakaatboek*. Evenmin wordt er melding van gemaakt in de inleiding van *Curaçaose vrijbrieven*, de publicatie van regesten van tussen 1722 en 1863 afgegeven vrijbrieven. Pas in 1804 werd voor de eerste maal een werkelijke regeling met betrekking tot manumissie uitgevaardigd, de zogenaamde Bataafse instructie.²⁴ Wel uitte gouverneur Jacob van Bosvelt (1761-1761) medio 1761 zijn bezorgdheid over het groeiend aantal vrijen, die hij er ook van verdacht actief betrokken te zijn bij het faciliteren van het weglopen van de Curaçaose slaven; de weglopers zouden door hen ‘onderhands gedebaucheert en opgehouden’ worden. Hij verzocht de kamer Amsterdam om maatregelen te nemen teneinde het aantal manumissies te beperken, bijvoorbeeld door een bedrag van 50 of 100 peso per vrijbrief te vragen.²⁵ Hamelberg vermeldt dat het voorstel van Van Bosvelt in 1762 resulteerde in een bepaling, vastgesteld door de Heren Tien, waarbij conform het voorstel van Van Bosvelt voor de manumissie van elke slaaf onder de zestig en elke slavine onder de vijftig een bedrag van 100 peso moest worden betaald, maar dat deze regeling twee jaar later weer ongedaan werd gemaakt.²⁶

Kennelijk was dit een initiatief waar Van Bosvelt de raad niet in had gekend. In een schrijven van 1 maart 1763 sprak de raad van Curaçao zijn verbazing uit over de vrees van de directeur voor het grote aantal vrije zwarten en raadde ten sterkste af om een dergelijke belasting op manumissie te heffen. Er werden daarvoor verschillende redenen aangevoerd. In de eerste plaats waren het slaven die wegens trouwe dienst door hun meesters in staat

22. Watson, *Slave law*, 113-114.

23. Klooster, ‘Manumission’, 166, 168.

24. Zie J.A. Schiltkamp en J.Th de Smidt, *West Indisch Plakaatboek*. Publikaties en andere wetten alsmede de oudste resoluties betrekking hebbende op Curaçao, Aruba en Bonaire, 2 delen, 1638-1816, Amsterdam: Emmering 1978 en To van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven 1722-1863*. Met indices op namen van vrijgelatenen hun voormalige eigenaren. Den Haag: Algemeen Rijksarchief 1998.

25. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 603, Bosvelt aan kamer Amsterdam, 30 juni 1761, 760-761.

26. Hamelberg, *De Nederlanders*, 177-178.

werden gesteld om zichzelf vrij te kopen en dat geschiedde tegen een ‘civile prijs.’ Ten tweede waren de meeste mannen onder de vrijen zeelieden en zij vormden het ‘voornaamste zeevaarends Volk’ van Curaçao. Ten derde waren de ‘vrije negers’ zeer van nut door hun rol bij de ordehandhaving en het opsporen en aanhouden van misdadigers en weglopers. Tijdens het verrichten van daartoe georganiseerde ‘jagten en togten’ ontvingen zij ook een premie, waarvan zij zich konden onderhouden. Tenslotte was de verwachting dat, wanneer een dergelijke regel werd afgekondigd, de marronage naar Coro, die al hoog was, verder zou toenemen. Voor slaven die bereid waren om op het eiland te blijven met het vooruitzicht zichzelf vrij te kunnen kopen, zou het vooruitzicht om ook nog eens een vrijkoopsom van 100 peso aan de Compagnie te moeten betalen reden zijn om direct naar de Spaanse overwal te vluchten. Dat zou zeer nadelig zijn voor de inwoners en de kolonie als geheel.²⁷ Het is dus waarschijnlijk dat de op verzoek van Van Bosvelt door de bewindhebbers ontworpen regeling nooit daadwerkelijk op Curaçao is afgekondigd.

Samenvattend kan worden gesteld dat de in de Nederlandse Caraïbische koloniën onverkort de bepalingen uit het Romeins recht van toepassing waren en dat er daarmee nauwelijks wettelijke belemmeringen waren ten aanzien van het vrijlaten van slaven. En gezien het verzet van de raad tegen de wens van gouverneur Van Bosvelt om manumissie te beperken werd het in die kolonie ook niet als wenselijk gezien om dergelijke maatregelen te nemen. De vrije zwarte en gekleurde bevolking speelde een te belangrijke rol binnen de Curaçaose samenleving.

2.2 Vormen en processen van manumissie op Curaçao

Om de vrijlating rechtsgeldig te laten zijn en de vrijgelatene in staat te stellen te bewijzen dat hij daadwerkelijk vrij was, werd door de gouvernementssecretaris een officiële akte opgemaakt, een vrijbrief. Een belangrijk deel van de gedurende de achttiende eeuw op Curaçao afgegeven vrijbrieven is bewaard gebleven. Het betreft de periode vanaf 1722, maar tot 1741 is de serie fragmentarisch: alleen de officiële manumissiebrieven uit de jaren 1722, 1723, 1737 en 1738 zijn overgeleverd. Ook gedurende de jaren voor 1722 kwam manumissie al regelmatig voor, maar door de slechte fysieke staat van het op Curaçao gevormde archief, met name voor de vroegste periode, is hiervan alleen nog wat indirect bewijs te vinden. Dit betekent dat de tot 1741 bewaard gebleven 82 manumissiebrieven met betrekking tot 97 vrijgelaten personen (zie tabellen 2.1 en 2.2) slechts een klein deel vormen van het daadwerkelijk aantal manumissies gedurende de eerste vier decennia van de achttiende eeuw. Voor de periode van 1741 tot 1800 vormen de manumissiebrieven een vrijwel aaneengesloten reeks, al zijn er ook in deze periode hiaten. Bij de vrijbrieven zijn veelal bijlagen gevoegd in de vorm van formele verzoeken aan de secretaris om een vrijbrief op te maken, verklaringen inzake de vrijlating, kwitanties van ontvangst van voor de manumissie betaalde geldbedragen, rekeningen, enzovoort.²⁸

27. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr.210, raad aan Heren Tien, 1 maart 1763, 429-433.

28. Zie voor een uitgebreid overzicht van de Curaçaose manumissiebrieven: T. van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven. 1722-1863; met indices op namen van vrijgelatenen en hun voormalige eigenaren*. Den Haag: Algemeen Rijksarchief 1998.

Manumissie was, conform het Romeins recht, in de eerste plaats een regeling tussen meester en slaaf. De rol van de overheid was, in ieder geval gedurende de achttiende eeuw, voornamelijk beperkt tot registratie en het afgeven van de officiële vrijbrief en slechts in uitzonderlijke gevallen is sprake van ingrijpen, bijvoorbeeld het intrekken van een eerder verleende manumissie of het tegenovergestelde, het afdwingen van een manumissie. Er waren op Curaçao verschillende manieren waarop manumissie tot stand kon komen. De meester kon zijn slaaf eenvoudigweg de vrijheid schenken en de gouvernementssecretaris verzoeken een vrijbrief op te maken. Een tweede mogelijkheid was vrijkoop. Daarbij bestond de mogelijkheid dat de slaaf zichzelf vrijkocht met gebruik van zijn *peculium*, of door geld te lenen bij derden dan wel door een schuld aan te gaan bij zijn meester. Ook was er de mogelijkheid dat een derde partij de vrijkoop geheel of gedeeltelijk bekostigde. Bij vrijkoop was uiteindelijk wel altijd de medewerking van de meester noodzakelijk om de manumissie te realiseren. Er zijn geen bewijzen gevonden voor het bestaan van een verschijnsel als de *coartación*, een gebruik in de Spaanse koloniën, waarbij een slaaf die een redelijke prijs noemde voor zijn vrijkoop zijn manumissie kon afdwingen. Zowel vrijgeving als de optie van vrijkoop werden in veel gevallen door de meester per testament geregeld. Tenslotte was er de specifiek Curaçaose optie van de ‘pro forma’ manumissie. Deze bijzondere vorm van manumissie, die niet in werkelijke juridische vrijlating resulteerde, hing direct samen met het maritieme karakter van de kolonie. Veel slaven werkten als zeeman en liepen daarbij het gevaar om, in het geval het schip waar zij op voeren door een kaper of vijandelijk oorlogsschip werd genomen, als buit te worden beschouwd en te worden verkocht. De pro forma manumissie was bedoeld om hiertegen bescherming te bieden en ook om zich al in buitenlandse gevangenschap bevindende Curaçaose zeelieden/slaven te bevrijden.²⁹

In tabel 2.1 is een overzicht gegeven van bewaard gebleven vrijbrieven voor de periode tot en met 1800, onderverdeeld naar de hierboven genoemde hoofdvormen: vrijgeving, vrijkoop en pro forma manumissie. Hieruit blijkt dat bij meer dan de helft van de totaal 2.787 bewaard gebleven vrijbrieven, namelijk in 1.612 gevallen, sprake was van vrijkoop. Slecht in 954 gevallen, iets meer dan een derde, was sprake van vrijgeving. In 57 gevallen kon niet worden vastgesteld of er sprake was van vrijkoop op vrijgeving. Met slechts 164 vrijbrieven maakten de pro forma manumissies een relatief klein deel uit van het totaal. Deze bijzondere vrijbrieven komen niet gedurende de gehele periode voor maar zijn vooral geconcentreerd in de jaren veertig en vijftig van de achttiende eeuw. Het aantal gemanumitteerde personen was groter dan het aantal vrijbrieven (zie tabel 2.2). Dit houdt verband met het feit dat het regelmatig voorkwam dat per vrijbrief meer dan één persoon werd gemanumitteerd, in de meeste gevallen moeders met kinderen of broers en zussen gezamenlijk. Van de totaal 3.310 in de vrijbrieven vermelde personen vormden de 459 mannen, de pro forma manumissies niet meegerekend, slechts een zeer klein deel. Vrouwen en kinderen maakten met respectievelijk 1.266 en 1.584, de enkele gevallen van pro forma manumissie niet meegerekend, ruim 85% van alle vermelde gemanumitteerden uit. Het is belangrijk te constateren dat het aantal vrijgelaten kinderen bijna de helft uitmaakt van het totaal aantal gemanumitteerden. Hieronder zullen we nader ingaan op deze

29. Ibidem, 4-5.

verschillende vormen van manumissie, te beginnen met de pro forma manumissie, die niet in daadwerkelijke vrijlating resulteerde.

Pro forma manumissie

De oudste bewaard gebleven pro forma vrijbrieven dateren van de jaren veertig van de achttiende eeuw, maar het gebruik gaat tenminste terug tot de periode van de Spaanse Successieoorlog (1702-1713). Volgens een uit 1735 stammende verklaring van de gouvernementssecretaris was het vanouds gebruikelijk geweest ‘soo wel in vredens als in oorlogstijden, dat Negros slaaven van dit Eijland navigeerende van tijd tot tijd sijn verleent geworden, vrijbrieven ofte actens van vrijdom proforma, ten Eijnde die van deselve Slaaven mogte genoomen ofte verooverd raaken zigh daar van om geen prijs te werden verklaard mogt bedienen, en alsoo eene goede geleegentheijt waarneemen omme zigh bij hunne meesters als Eijgenaars van deselve te vervoegen’.³⁰ Deze verklaring werd afgegeven op verzoek van gouverneur Juan Pedro van Collen in verband met een poging een van zijn slaven te reclameren die in New York was gedrost van zijn schip en die zijn pro forma manumissie zou hebben gebruikt om zich voor vrij uit te geven. Hij zou in het bezit zijn van twee van dergelijke vrijbrieven, afgegeven tijdens het bewind van de gouverneurs Abraham Beck en Jeremias van Collen in respectievelijk 1709 en 1712 die ‘niet de minste waarde hadden’.³¹

De pro forma manumissie had dan wel geen werkelijke vrijgeving tot gevolg, maar het afgegeven document moet verder wel het uiterlijk en de opmaak van een ‘echte’ vrijbrief hebben gehad. Hoewel het op deze wijze pro forma vrijlaten van een slaaf op het eerste gezicht vooral het belang van de meester lijkt te dienen - het was immers een middel om zijn eigendom te vrijwaren van confiscatie - moet het bezit van een dergelijke vrijbrief ook van belang zijn geweest voor de slaaf. De slaaf/matros die zich aan boord bevond van een genomen schip en samen met de zich aan boord bevindende goederen tot goede prijs werd verklaard en verkocht, liep grote kans zijn relatief vrije bestaan als zeeman te verliezen om misschien wel de rest van zijn leven als plantagearbeider in een vreemde kolonie te moeten slijten. Bovendien zal ook de wens naar gezinshereniging een rol hebben gespeeld. Dat de pro forma vrijbrief ook voor de slaaf waarde had blijkt uit het feit dat er niet alleen sprake was van ‘vrijgeving’ maar in een groot aantal gevallen ook van ‘vrijkoop’. Kennelijk was een pro forma manumissie interessant genoeg om daarvoor een veelal aanzienlijk bedrag neer te tellen: voor 90 van de 165 bewaard gebleven pro forma manumissies werd gemiddeld aan de meester een bedrag betaald van tussen de ruim 200 en ruim 300 peso (zie tabel 2.3a). Dit bedrag werd waarschijnlijk in het merendeel van de gevallen door de slaaf zelf uit zijn *peculium* opgebracht. Slechts in een vijftal gevallen is sprake van betaling door een derde persoon: tweemaal door de moeder, eenmaal door de vader, eenmaal door een vrije zwarte vrouw, die mogelijk de moeder was, en eenmaal door een naar alle waarschijnlijkheid blank persoon. In vier gevallen is de manumissie bestemd voor een jongen – eenmaal zelfs een jongen van slechts 8 dagen oud - en in een

30. NL-HaNA, Curaçao, 1.05.12.01, OAC, inv.nr. 804 (fiche 804B, nr 11), nr. 366, verklaring 29 september 1735, 798r-798v.

31. Ibidem, nr. 367, verklaring van gouvernementssecretaris Severijn, 29 september 1735 en procuratie van Van Collen aan Crueger in New York, 29 september 1735, 799r-799v.

geval voor een man, betaald door diens moeder.³² Op 2 februari 1756 manumitteerde de raad Philip Schonenboom pro forma zijn slaaf Juan Francisco; de vrijbrief dateert echter van 23 september 1757, maar was kennelijk pas verstrekt nadat door zijn moeder kort daarvoor een bedrag van 200 peso was betaald. Vermeld was: ‘deese verleent pro forma om daarmee te moogen navigeeren’.³³ Het is niet helemaal duidelijk of de vermelde bedragen daadwerkelijk een betaling of ‘vrijkoopsom’ vormden. Het lijkt niet waarschijnlijk dat slaven of derden bereid waren een aanzienlijk bedrag te betalen voor ‘vrijheid’ die niet langer duurde dan de gemaakte zeereis. Het is mogelijk dat de bedragen meer het karakter van een borgstelling hadden. De slaaf kon immers, zoals uit het hierboven aangehaalde voorbeeld van de slaaf van Van Collen blijkt, weggelopen en daarbij zijn pro forma afgegeven vrijbrief gebruiken om zich voor een vrij persoon uit te geven in een andere kolonie.

In vrijwel alle gevallen werd in het verzoek om de vrijbrief op te maken vermeld dat de vrijbrief uitsluitend werd afgegeven aan de slaaf om daarmee te ‘navigeren’. De formulering is een enkele maal uitdrukkelijk zo gesteld dat er absoluut geen twijfel aan kon bestaan dat de betreffende slaaf niet werkelijk zijn vrijheid had verworven: ‘Deese vrijbrieff pro forma verleent ten eynde de neger Floris Anthony daarmee sal kunnen vaaren, maar geensints tot sijn finaale vrijdom’.³⁴ In een klein aantal gevallen was de pro forma vrijbrief uitdrukkelijk bedoeld om een slaaf uit gevangenschap te bevrijden: ‘Deese pro forma verleent om gem. neeger Guan uyt sijn gevangenien van Martenique te verlossen en vervolgens met deese vrijbrief te moogen navigeeren’. Er was voor deze pro forma manumissie van Guan een bedrag van 200 peso betaald.³⁵

De pro forma vrijbrief kon echter kennelijk ook gelden als een vorm van beloning. De slaaf Claasje werd op zijn verjaardag, wegens de trouwe dienst van zijn moeder, gemanumitteerd, ‘dog is deselve vrijbrief niet anders als pro forma om gem. neger uyt sijn gevangenien te verlossen’.³⁶ Omdat er geen sprake was van werkelijke vrijgeving kon ook een ander dan de eigenaar van de slaaf een pro forma vrijbrief laten opmaken. De slaaf Juan Francisco was eigendom van Neeltje Kroes en zat gevangen in Santo Domingo. Hij had echter voorgegeven een slaaf van schipper Juan Pedro Jansz te zijn. Neeltje Kroes verzocht daarom aan Jansz om de pro forma vrijbrief ‘ten sijnen name te doen’.³⁷ In een enkel geval werd kennelijk aan dezelfde slaaf tot tweemaal toe een pro forma vrijbrief afgegeven. De hiervoor al genoemde slaaf van gouverneur Juan Pedro van Collen was in het bezit van twee tijdens de Spaanse Successieoorlog pro forma afgegeven vrijbrieven. Een mulat genaamd Hendrik, alias Tamboer, een slaaf van de predikant Johannes Ellis, kreeg een vrijbrief op 23 oktober 1752 en opnieuw een op 24 april 1755.³⁸ Juan Pedro, alias John Peter, had 20 september 1742 een pro forma vrijbrief gekregen. Op 14 december 1745 werd op verzoek van zijn meester Nathaniel Ellis door de gouvernementssecretaris een authentieke kopie van deze vrijbrief afgegeven ‘ter versending buytenlands’. Juan Pedro bevond zich op dat moment in New York of een

32. Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*, 39, 76, 103.

33. *Ibidem*, 103.

34. *Ibidem*, 93.

35. *Ibidem*, 81.

36. *Ibidem*.

37. *Ibidem*, 80.

38. *Ibidem*, 82, 91.

van de andere Engelse koloniën en was kennelijk niet meer in bezit van het eerder afgegeven document. Ellis gaf de kopie-vrijbrief mee aan een Engelse schipper met het verzoek deze aan Juan Pedro te overhandigen.³⁹

Omdat de pro forma vrijbrieven vooral aan zeevarende slaven werden verleend betreft het in het merendeel van de gevallen mannen en een enkele maal jongens. Daarnaast werden twee bijzondere gevallen aangetroffen die er op lijken te wijzen dat pro forma vrijbrieven niet uitsluitend voor zeelieden bestemd waren. Op 25 juli 1743 werd aan de negerjongen Domingito, zoon van de ‘negerin’ Bettje, een pro forma vrijbrief verleend om ‘te moogen navigeeren’. Zijn vader, de ‘neger’ Daniel, betaalde daarvoor een bedrag van 40 peso. Domingito was echter pas acht dagen oud. Zijn ouders waren beiden slaaf. Dit kan worden afgeleid uit het feit dat zij worden aangeduid als ‘neger’ en ‘negerin’ zonder toevoeging van het woord ‘vrij’. Het andere geval betreft een vrouw die een pro forma vrijbrief kreeg, namelijk de mulattin Susanna. Hiervoor werd een bedrag van 280 peso betaald. In het laatste geval was de manumittent een schipper.⁴⁰ Dat Domingito of Susanna als matroos werkzaam zouden zijn geweest is uitgesloten in het eerste geval en bijzonder onwaarschijnlijk in het tweede geval. Mogelijk dat beiden bescherming nodig hadden in verband met een te ondernemen zeereis, want als slaaf/passagier liepen zij in het geval van neming even zeer risico om tot de buit te worden gerekend als een slaaf/zeeman. Twee andere pro forma gemanumitteerde slaven waren evenmin zeelieden: van de op 4 september 1753 gemanumitteerde Joseph Alons was vermeld dat hij testemaker (een test is een aardenwerk schaal of pot) was en de op 26 maart 1776 gemanumitteerde jongen Juan Pedro werkte als timmerman en schrijnwerker. In geval van de laatste is ook niet uitdrukkelijk vermeld dat de pro forma manumissie bestemd was om daarmee te ‘navigeren’. Voor beiden werd een bovengemiddeld bedrag afgedragen voor hun pro forma vrijlating: respectievelijk 500 en 300 peso. In het geval van Juan Pedro betaalde diens moeder.⁴¹

De pro forma gemanumitteerden waren voor het overgrote deel zwarte mannen (zie tabel 2.3c). De bij de pro forma manumissies betrokken meesters waren vrijwel uitsluitend blanken (zie tabel 2.3c). Slechts eenmaal is er sprake van een niet-blanke eigenaar, de ‘vrije negerin’ Grasia Anthonya.⁴² Van de blanke meesters is een minderheid joods; slechts 19 personen konden met zekerheid aan de hand van hun naam als joods worden geïdentificeerd.⁴³ Bijna de helft van de bij pro forma manumissie betrokken meesters was vrouw. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat dit met name vrouwen waren die een eigen inkomen moesten verdienen en daarvoor aangewezen waren op de verhuur van een of meer slaven als zeeman. Het verlies van een dergelijke slaaf bij neming van het schip door een kaper, zou ernstige

39. Ibidem 34, september 20, nr. 58; NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 816 (fiche 15), nr. 193, verklaring 14 december 1745, 468.

40. Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*, 39, 25 juli 1743, manumissie Domingito; 103, 7 september 1757, manumissie Susanna.

41. Ibidem 87,

42. Ibidem, 86: pro forma manumissie, 31 mei 1748 voor de neger Tam Bron ‘omme daer meede te navigeeren.’

43. Ibidem: Cohen Henriquez jr; David Abinun de Lima; David Cardozo (Cardose) jr; Elias en Isaac Rodrigues Miranda; Ester Bueno Vivas; Haim Rodrigues Parrera; Isaac Pereira; Jacob Guardaloupe Andrade; Jacob Levy Maduro; Jacob Parera; Jacob Soares; Jeosuah Henriquez jr; Mordochay Alvares Correa; Mordochay Motta; Moses Parera At[h]ias; Mosseh Henriquez Cotino; Rachel Henriques weduwe van Abraham de Chaves; Ribca Monsanto; Samuel de Isaak Levy Maduro.

gevolgen kunnen hebben voor haar inkomenspositie die misschien niet snel op een andere wijze kon worden gecompenseerd.

Uit de periode na 1776 worden geen pro forma vrijbrieven meer aangetroffen. Het uitgeven van pro forma manumissies is vooral geconcentreerd in de jaren tussen 1740 en 1760 (zie tabel 2.1). De in deze jaren bestaande oorlogssituatie lijkt hiervoor de meest voor de hand liggende verklaring. Zoals hiervoor al werd aangegeven werden ook gedurende de Spaanse Successieoorlog pro forma manumissiebrieven afgegeven. Gedurende de jaren tussen 1740 en 1763 woedden achtereenvolgens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) en de Zevenjarige Oorlog (1756-1763). In het eerste conflict was de Republiek wel betrokken maar gedurende de Zevenjarige Oorlog formeel helemaal geen partij. Desondanks had de Curaçaose scheepvaart gedurende beide oorlogen zwaar te lijden, met name door de activiteiten van Engelse kapers.⁴⁴ Tijdens de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) en tijdens het turbulente laatste decennium van de achttiende eeuw zijn geen pro forma manumissies meer uitgegeven. Wellicht voldeed dit systeem van bescherming aan zeevarende slaven uiteindelijk niet aan de verwachtingen. Volgens directeur Faesch liepen alle gekleurde zeelieden, ook vrijen die zich aan boord van door kapers genomen vaartuigen bevonden het risico om als oorlogsbuit te worden verkocht.⁴⁵ Een andere mogelijke verklaring is dat er eind achttiende eeuw inmiddels een ruim aanbod was van vrije zeelieden om de Curaçaose schepen te bemannen waardoor er minder noodzaak was om slaven als matroos in te zetten en er bij gevolg eigenlijk ook geen pro forma vrijbrieven meer nodig waren. Uiteindelijk was een slaaf voor de reder niet goedkoper dan een blanke of vrij niet-blank persoon; allen kregen als matroos dezelfde gage, alleen ging het verdiende geld in het geval van een slaaf naar diens meester.⁴⁶

Zelfvrijkoop, vrijkoop door een derde partijen en vrijgeving

Vanuit het havenbedrijf en de zeevaart en alle takken van de economie die daarmee verbonden waren bestond vraag naar arbeid. Een belangrijk deel van die arbeid werd geleverd door slaven. Veel slaveneigenaren hadden slaven in eigendom met geen ander doel dan hen te verhuren als arbeidskrachten: matrozen, sjouwers, ambachtslieden, wasvrouwen, enzovoort. De bark die de Compagnie op Curaçao in de vaart had om de verbinding met Aruba en Bonaire te onderhouden en op die eilanden brandhout, kalk en zout te halen, was voor het grootste deel bemand met ingehuurde slaven. De eigenaars, merendeels functionarissen van de WIC, haalden hier een plezierige verdienste uit.⁴⁷ De WIC moest soms hoge kosten maken om ambachtslieden in te huren. Hoge beambten van de WIC kochten voor 200 tot 300 peso een slaaf en verhuurde die vervolgens voor twee realen per dag. Een boesaalse slaaf, dat wil zeggen een slaaf die pas uit Afrika was gearriveerd en die geen ambacht beheerste, kostte 120 tot 150 peso. Hij kon in twee

44. Klooster, *Illicit riches*, 102-103.

45. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 590, Faesch aan kamer Amsterdam, 7 januari 1744, 823r.

46. Zie bijvoorbeeld: NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 1527 (fiche 2), monsterrol, 17 maart 1746, 42r: de (blanke) matrozen Pieter Phielip, Jacob Franken en Barth. Wijmers, Mingeel Barton en Philip Backer verdienden 10 peso, evenals de vrijen Juan Haze, Lowies Mingeel, Lowies, Juan Pedro en Juantje Penijn en de slaven Juan Domingo van Neijra en Alons van Pardo.

47. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 601, monsterrol van de bark 'De Erfstadhouder', 31 augustus 1758, 954-955; inv.nr. 602, Faesch aan kamer Amsterdam, 16 juni 1758, 77-79; jaarnaal van de Compagnies bark 'De Erfstadhouder', 17 juni 1758 tot 17 juli 1758, 4-5.

jaar een ambacht leren en verdiende dan voor zijn meester 4 realen (1 peso = 8 realen) per dag. Boesaalse slaven die als sjouwer werden ingezet verdienden voor hun meester twee realen per dag, voor een matroos werd 10 peso per maand betaald.⁴⁸ Ook particulieren huurden slaven in als zeelieden. Het werk als ambachtsman of zeeman was relatief gunstig voor een slaaf omdat dit hem niet alleen een belangrijke mate van vrijheid gaf, maar hem ook in staat stelde om eigen inkomsten te genereren door zelf opdrachten aan te nemen of tijdens een zeereis een eigen handeltje te drijven. Dit bood perspectieven voor zelfvrijkoop. Slaven die eerst als matroos tewerkgesteld waren en gedwongen werden om andere arbeid te doen liepen spoedig weg en vonden in Coro, op het Spaanse vaste land, een 'vast nest'.⁴⁹

Volgens zowel Kleijwegt en Stinchcombe was er een verband tussen het gebruik om slaven te verhuren en een hoge frequentie van manumissie. In Barbados was het gebruik zo wijd verspreid dat slaven op eigen initiatief hun diensten aanboden zonder hiervoor de toestemming van hun meester te vragen. Slaven konden op deze wijze in belangrijke mate invloed uitoefenen op hun eigen lot.⁵⁰

Hoewel slaven formeel niet handelingsbekwaam waren en dus bijvoorbeeld formeel niet konden trouwen, geen onroerend goed konden aankopen of verkopen, geen hypotheek konden afsluiten en ook geen partij konden zijn in een rechtszaak, behalve dan als gedaagde in criminele zaken en als getuige in zaken tegen andere slaven, konden zij, zoals hierna nog zal worden besproken, wel erven en bestond er een officiële erkenning dat zij eigendom konden hebben al konden ze daar niet volledig vrij over beschikken. Het feit dat, zoals hiervoor vermeld, een plakkaat werd uitgevaardigd waarin gewaarschuwd werd dat de verhuur van onroerend goed aan slaven voor het eigen risico van de verhuurder was, spreekt in dit verband boekdelen over het economisch handelen door slaven. Er waren voor veel slaven op Curaçao goede mogelijkheden om zelfstandig economisch te handelen, een inkomen te verwerven en daarmee een bedrag bijeen te sparen met het *peculium* om zich vrij te kopen.

Uit tabel 2.4a blijkt dat ruim 40% van de gemanumitteerden, 1.359 van de totaal 3.310 vrijgelaten slaven waarvan manumissiebrieven bewaard zijn gebleven, zichzelf vrijkocht of werd vrijgekocht zonder dat daarbij sprake was van een derde partij die dit financierde. Mannen maakten 16,5% (224 personen) van deze groep uit, vrouwen 46,6% (633 personen) en kinderen 36,9% (275 kinderen die samen met de moeders een vrijbrief ontvingen en 99 jongens en 128 meisjes die alleen werden gemanumitteerd). In het geval van de volwassen gemanumitteerden kan worden verondersteld dat zij of het bedrag voor hun vrijkoop zelf bijeen hadden gebracht, of de benodigde som geheel of gedeeltelijk hadden geleend. Voor kinderen die alleen werden vrijgekocht is dat minder waarschijnlijk maar ook niet uitgesloten. Het kan zijn dat een eventuele derde partij in deze gevallen niet vermeld is omdat deze om wat voor reden ook niet genoemd wilde worden of, minder waarschijnlijk, dat verzuimd is deze te vermelden.

Wanneer een slaaf niet zelf direct de beschikking had over de financiële middelen voor zijn vrijkoop kon hij eventueel proberen iemand anders zover te krijgen dat hij of zij het

48. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 603, ongetekend en ongedateerd rekest van de ingezetenen van Curaçao aan de Heren Tien, 1450.

49. NL-HaNA, 1.05.01.02, NIWIC inv.nr. 607, gouverneur en raden aan kamer Amsterdam, 3 oktober 1768, 11.

50. Kleijwegt, 'Freedpeople', 36-37; Stinchcombe, 'Freedom and Oppression of Slaves', 925-926.

geld voorschoot. Maar dat betekende wel dat hij daarmee een schuld kreeg die moest worden afbetaald. Er was een groot aantal verschillende constructies mogelijk. Hieronder volgen enkele voorbeelden.

Pieter Anthonij was een slaaf van Willem Martin. De moeder van de laatste, Jannetje Ellis, bleek bereid om het bedrag van 300 peso dat voor de vrijkoop van Pieter Anthonij nodig was voor te schieten. Pieter Anthonij werd vrij maar had ook een schuld van 300 peso die hij moest voldoen en waarvoor hij zijn goederen en persoon als zekerheid moest verbinden. Hij behoeftde echter geen rente te betalen.⁵¹ De negerin Sophia die een bedrag van 150 peso schuldig was aan de joodse koopman Simah Ferro voor haar vrijkoop, moest over dit bedrag wel een rente betalen van 10% per jaar.⁵² En hetzelfde gold voor de slaaf Lodrigo die werd vrijgekocht door schipper Claas Visser voor een bedrag 250 peso. Lodrigo kreeg daarmee een schuld voor hetzelfde bedrag aan Visser waarover hij 9% rente per jaar moest betalen.⁵³ Niet altijd bleek de slaaf in staat een op die manier opgebouwde schuld te voldoen. Sigismundis Druschky, voormalig chirurgijn van de WIC, had op 31 maart 1733 aan Alexander Thielen een bedrag van 200 peso betaald voor de vrijkoop van diens slavin, de negerin Cicilia Anthonia. De laatste had zich met haar persoon verbonden om dit bedrag aan Druschky terug te betalen. Zij was echter in gebreke gebleven waarop de raad besloot dat Druschky Cecilia Anthonia openbaar mocht laten verkopen om uit de opbrengst de openstaande schuld met verschuldigde rente te verhalen.⁵⁴

De vrije zwarte vrouwen Dominga Anthonia en Lucrees Cecilia hadden van Moses Isaak Pardo een bedrag van 192 peso geleend. Daarmee was Lucrees Cecilia vrijgekocht. Wanneer het bedrag binnen zes maanden zou zijn voldaan was geen rente verschuldigd. Maar zou dat niet gelukken dan moest een interest van 9% per jaar worden betaald. De twee vrouwen verbonden beiden hun persoon en eigendom als zekerheid.⁵⁵

Mozes Baruch Louzada verkocht aan Willem Meijer voor een bedrag van 180 peso een boesaalse slavin. De aankoop door Meijer geschiedde echter voor rekening van de vrije zwarte vrouw Rijna Isabella, die het bedrag contant voldeed. Rijna Isabella bleek op het moment van de koop nog niet geheel haar eigen manumissie te hebben betaald. Zij had zich twee jaar eerder vrijgekocht van haar meester Pieter Beek. De totale som voor haar vrijkoop bedroeg 350 peso, waarvan zij 102 peso had voldaan. Zodra zij het restant van 248 peso zou hebben betaald zou zij haar secretariële vrijbrief ontvangen. Pieter Beek overleed echter en Rijna Isabella tekende daarop een schuldbekentenis ten behoeve van diens erfgenamen. Twee door Rijna Isabella aangekochte slaven dienden daarbij als onderpand. Hoewel het gehele bedrag nog niet was voldaan, ontving zij toch haar vrijbrief.⁵⁶ Een mogelijke verklaring voor deze ingewikkelde constructie is dat Rijna Isabella het geld dat zij had bij voorkeur eerst

51. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 812 (fiche 11), nr. 165, schuldbekentenis 8 juni 1742, 380r.

52. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 800 (fiche 17), nr. 266, schuldbekentenis 10 juli 1731, 501r-501v.

53. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 812 (fiche 14) nr. 200, schuldbekentenis van Lodrigo 5 juli 1742, 467r-467v.

54. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 1525 (fiche 3), sententie, datum onleesbaar, 83v, 85r-85v

55. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 852 (fiche 2), nr 31, schuldbekentenis 22 januari 1744, 67r-67v.

56. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 814 (fiche 20), nr 236, transportakte 2 september 1743, 633r-633v; inv.nr. 814 (fiche 21), nr. 239, onderhandse verklaring van Pieter Beek, 639r; nr.246, schuldbekentenis van Rijna Isabella, 5 september 1743, 649r-650r; Van der Lee, *Curaçose vrijbrieven*, 39, 4 september 1743, nr. 65, manumissie van Rijna Isabella door Jan Hendriks en Pieter Redoch als executeuren testamentair van de nalatenschap van Pieter Beek.

investeerde in de aankoop van slaven om haar inkomen veilig te stellen, want slaven konden uit werken worden gestuurd en leverden geld op. Deze aankoop van slaven financierde ze in feite met een schuld op haar eigen vrijkoop. Dit zou weer duiden op een zeer pragmatische en rationele benadering van het streven naar de verkrijging van vrijheid.

Totaal 608 slaven, waarvan ruim 71% kinderen (56 kinderen samen met de moeder en 171 jongens en 206 meisjes alleen), werden gemanumitteerd na tussenkomst van een derde persoon die de vrijkoop voor zijn rekening nam (zie tabel 2.4b). Volwassen mannen en vrouwen maakten respectievelijk 6,4% (39 personen) en 22,4% (136 personen) van deze groep uit. In tabel 2.5a is een nadere analyse gegeven van deze personen die als vrijkopende partij optraden naar etniciteit en geslacht. Opvallend is het grote aantal slaven dat als vrijkopende partij optrad: totaal 181 - in 141 gevallen een vrouw - van de totaal 531 vrijbrieven. In het merendeel van de gevallen betrof het moeders die hun kinderen vrijkochten (zie tabel 2.5b). Daarnaast traden ook vrije zwarten en gekleurden op als vrijkopende partij. In 147 gevallen, waarvan 87 keer sprake was van een man en 60 keer van een vrouw, was expliciet vermeld dat het een vrije zwarte of gekleurde betrof, of de persoon kon op grond van andere documenten als een niet-blanke worden geïdentificeerd (zie tabel 2.4b). Van 78 personen kon niet met zekerheid de etniciteit worden vastgesteld. Zeker is dat zij geen slaven waren maar in een aantal gevallen zou op grond van de naam kunnen worden verondersteld dat het een vrij niet-blank persoon betrof: Anthony Clasen, Antonetta Batista, Claas Senior en Ferdinandus Henricus, bijvoorbeeld, waren naar alle waarschijnlijkheid vrije gekleurden of zwarten, al is dit niet expliciet vermeld.⁵⁷ De als blanken geïdentificeerde 113 mannen en 12 vrouwen vormden een minderheid. Het merendeel van de vrijkopen werd dus door niet-blanken, waaronder een groot aantal slaven, betaald. In veel gevallen zal de vrijkopende partij een direct familielid of partner van de gemanumitteerde zijn geweest. Wanneer sprake was van een bloedband in de eerste of tweede graad is dit veelal vermeld. Het betrof zoals gezegd vooral moeders die hun kinderen vrijkochten, maar daarnaast ook vaders, grootouders en andere familieleden (zie tabel 2.5c). Ook waar dit niet is vastgelegd zal mogelijk sprake zijn geweest van een familie- of een partnerrelatie. Er zijn geen expliciete vermeldingen aangetroffen van partners als vrijkopende partij, maar aangenomen mag worden dat dit regelmatig het geval is geweest.

Betrokkenheid van slaven bij de vrijkoop van andere slaven kon bizarre proporties aannemen. In 1735 stal de slavine Anika een boesaalse slavine die daags tevoren door molenaar Gijsbert Roelen Cales was gekocht. De vrouw werd naar een oude zwarte vrouw gebracht, waar zij werd verstopt. Anika wilde proberen de gestolen slavine bij eerste gelegenheid te verkopen om vervolgens met de opbrengst een andere slavine, genaamd Martha Patta, vrij te kopen. Anika werd echter opgepakt, ter dood veroordeeld en opgehangen.⁵⁸

De slaaf Francisco kocht eerst zichzelf en vervolgens zijn partner vrij van hun beider meesteres de weduwe Goedvriend voor de aanzienlijke bedragen van respectievelijk 650 en

57. Van der Lee, *Curaçaoose Vrijbrieven*, 50, 20 december 1745, nr. 88; 139, 30 juli 1770, nr. 43; 142, 26 maart 1771, nr. 22; 238, 17 november 1789, nr. 31.

58. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 582, vonnis tegen Anika, 25 augustus 1735, 180r-v. Zie ook Buddingh', *Otrobanda*, 87-88.

450 peso. Hij voldeed de respectievelijke vrijkoopsommen in termijnen, deels in contanten en deels in natura in de vorm van onder andere hoenders en maïs. Opvallend is dat dit gebeurde conform een onderhandse overeenkomst, die op verzoek van een derde partij, een vrije zwarte vrouw genaamd Maria Magdalena, samen met de voor de deelbetalingen afgegeven kwitanties werd geregistreerd op de gouvernementssecretarie.⁵⁹

De vrije mulat Jacob Laus kocht in 1742 voor een bedrag van 200 peso zijn moeder vrij, die slavin was van de luitenant van de burgerij Pieter Beek. Beide partijen kwamen overeen dat het bedrag in termijnen zou worden voldaan uit de helft van de gage die Laus als zeeman verdiende. De andere helft van zijn te verdienen gage verbond hij tegelijkertijd als zekerheid.⁶⁰

Een bijzonder geval is de slavin Maria Magdalena, eigendom van Nicolaas Houtschilt. Zij machtigde met toestemming van haar meester, de koopman Cornelis Plier, om na haar dood haar nagelaten goederen en effecten, technisch gezien haar *peculium*, te gelde te maken en uit de opbrengst na betaling van haar schulden haar kind of kinderen vrij te kopen en het eventueel dan nog overgebleven kapitaal onder hen te verdelen; ‘Except de Slavinnen genaamt Helina en Marquita die aan haare dogters Guana Catharina en Maria Sebel in Eijgendom toebehooren’.⁶¹ Onder de bezittingen van de slavin Maria Magdalena bevonden zich dus slaven.

De vrije zwarte Piero Pieterse sloot op 18 augustus 1727 een overeenkomst met de koopman Adriaan Schoonenboom. De laatste kocht voor een bedrag van 200 peso de slavin Martha en haar zoon Piero van hun meester en beloofde aan Piero Pietersz om hen voor hetzelfde bedrag aan hem door te verkopen. Zolang de som niet was voldaan bleven Martha en Piero, die naar alle waarschijnlijkheid de partner en zoon van Piero Pietersz waren, echter eigendom van Schoonenboom. Deze zou geen interest vragen over de uitstaande schuld. Piero beloofde te betalen en akkoord te gaan met de voorwaarden.⁶²

De vrije zwarte Francisco Joseph Beltran kocht van Isaac van Jacob Parera ‘tot vrijdom ende geen sints voor eenige slaafs dienste’ twee kinderen van diens slavin Susanna, genaamd Leonora en Joseph, voor een bedrag van 250 peso: ‘welke gelden ik ondergesz. beloven ende mij verbinden bij deesen aan voornoemde heer Isaac van Jacob Parera ofte zijn Regthebbende heden over ses maanden te betalen, blijvende inmiddels geduurende dien Tijd de sterffelijkheid van gemelde twee kinderen voor mijne Reekeninge onder verband als naar Regten.’⁶³ Mochten dus een of beide kinderen overlijden voordat het bedrag voor vrijkoop volledig was voldaan, dan diende toch de resterende som te worden betaald. Mogelijk, maar dat wordt niet vermeld, was Beltran de vader.

De vrijkopen partij kon zich ook in een andere kolonie bevinden. Laurentius Rudolph Horst, voormalig raad en arts van de WIC, ontving via schipper Pieter Huijser een bedrag van 400 peso van Juda Obediente, woonachting op St. Thomas, bestemd voor de vrijkoop van Horsts slavin Marquita, die inderdaad haar vrijbrief kreeg. Wel was door Obediente bedongen

59. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 847 (fiche 7), protocol notariële akten notaris Jan van Schagen 1741, juli-december, nr. 86, geregistreerd ongedateerd onderhands document, 221r-222v.

60. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 813 (fiche 6), nr. 296, overeenkomst, 11 oktober 1742, 181r.

61. Ibidem (fiche 11), nr. 349, procuratie 27 november 1742, 341r-341v. Bijzonder is dat Maria Magdalena kon schrijven en ondertekende met haar naam.

62. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 798 (fiche 8), nr. 113, overeenkomst 18 augustus 1727, 245r-246r.

63. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 12 (fiche 4), onderhandse schuldbekentenis 15 september 1747, 151r.

dat Marquita hem gedurende diens verdere leven trouw zou moeten blijven dienen. Pas na zijn dood was ze werkelijk van ‘allen verderen slaaffschen dienst ontslagen’.⁶⁴ Het gebeurde ook dat er aan vrijkoop nog nadere condities verbonden waren. Esther de Marchena manumitterde in 1747 de zwarte Manuel Augustin Mathias, die daarvoor een bedrag van 500 peso had betaald. Voorwaarde was dat hij ‘sijn lijff niet kan hypothequeeren’.⁶⁵

Een van de weinige keren dat het koloniaal bestuur van Curaçao ingreep bij manumissie betrof een geval uit 1790. De vrije mulat Jean Pierre, afkomstig van Saint Domingue en pruikenmaker van beroep, was in 1781 door zijn meester Willem Hoverts voor een bedrag van 303 peso ‘voor vrij verkocht’ aan Mordechaj Motta. Daarbij was overeengekomen dat Jean Pierre ‘als wanneer hij van zijne vrijdom konde jousseren’ dit bedrag aan Motta zou terugbetalen. Op het moment dat de overeenkomst werd gesloten bevond Jean Pierre zich kennelijk nog in Saint Domingue, want hij meldde dat hij direct na zijn aankomst op Curaçao was begonnen om de vrijkoopsom in wekelijkse termijnen van 8 tot 12 realen (1 peso = 8 realen) aan Motta te betalen.⁶⁶

Dit ging jaren goed, totdat Motta beweerde dat Jean Pierre al gedurende enkele maanden geen betalingen meer had gedaan en daarom per rekest aan de raad toestemming vroeg om hem te mogen verkopen. De raad besloot daarop dat Jean Pierre nog zes maanden de gelegenheid moest krijgen het nog verschuldigde bedrag geheel te voldoen. Zou het volledige bedrag binnen die periode niet zijn betaald dan had Motta toestemming om hem openbaar als slaaf te verkopen. Motta zei niets over de inhoud van dit rekest en de daarop genomen resolutie van de raad, maar stelde aan Jean Pierre slechts voor om hem onder de zelfde condities als waartegen hij hem eerder van Hoverts had gekocht aan een derde partij te verkopen. Dit stuitte op heftig verzet van Jean Pierre die een advocaat in de arm nam, die uit naam van zijn cliënt enkele tegenargumenten formuleerde. Motta had Jean Pierre voor ‘zijn vrijheid’ gekocht; er was sprake van een overeenkomst waarbij was afgesproken dat Jean Pierre ‘zo [hij] die koopschat betaalde van zijn vrijdom konde jousseren en bij de eerste betaling reeds aan het contract gestand gedaan hebbende voor een vrij man te houden was, en het resterende een credit gevinge te zijn’.⁶⁷ Tenslotte was er helemaal geen sprake geweest van wanbetaling, in tegendeel, Jean Pierre had eigenlijk veel meer betaald dan was afgesproken. Hij had tussen juli 1781 en juli 1790 in wekelijkse termijnen totaal een bedrag van 468 peso betaald, 165 peso meer dan de koopsom. Zelfs als er een redelijke rente van 6% op het nog niet betaalde bedrag zou zijn geheven, waarover in het geheel niets was afgesproken of vastgelegd, kon worden gesteld dat de Jean Pierre ruim aan zijn verplichtingen tegenover Motta had voldaan. Tenslotte voerde Jean Pierre nog aan dat hij sedert 1781 in zijn eigen onderhoud had voorzien, zonder kleding of eten van Motta te vragen, en bovendien nog eens door Motta was verplicht om hem en zijn familie ‘voor niet als pruijkmaker (het geen zijn handwerk is) te bedienen en zulks was ook niet bedongen, schoon [hij] het altijd met plaisier heeft gedaan, uit recompens van het goed hart, dat de Heer

64. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 1543 (fiche 1), akte 12 december 1719, 328r-328v.

65. Van der Lee, *Curaçaoose vrijbrieven*, 60, 30 juni 1747, nr. 112, manumissie van Manuel Augustin Mathias door Esther de Marchena.

66. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 132 (fiche 9), nr 78, rekest van de vrije mulat Jean Pierre, 5 augustus 1790, 237r.

67. Ibidem (fiche 9), 237v.

Motta voor hem gehad had'.⁶⁸ De raad besloot om het uit naam van Jean Pierre door diens advocaat opgestelde rekest in handen te stellen van Mordechaj Motta.⁶⁹ Kennelijk kon Motta uiteindelijk weinig tegen de argumenten inbrengen want Jean Pierre ontving op last van de Raad op 17 juni 1791 zijn vrijbrief.⁷⁰

Iets meer dat een derde van de slaven vermeld in de vrijbrieven, 1.248 van de 3.310, werd gemanumitteerd zonder dat daarvoor een bedrag werd betaald (zie tabel 2.4c). Mannen maakten van deze groep 13,6% uit (170 personen), vrouwen 27,9% (473 personen) en kinderen met 48,5% (605 personen, waarvan 259 samen met de moeders). Bijna de helft van deze vrijgevingen betrof dus kinderen en iets minder dan een derde vrouwen. Bij zelfvrijkoop of vrijkoop door een derden partij zal het initiatief veelal niet bij de meester hebben gelegen, al was zijn medewerking onontbeerlijk. Bij vrijgeving zal dit waarschijnlijk veelal wel zo zijn geweest. Daarbij kunnen affectieve motieven een rol hebben gespeeld, bijvoorbeeld meesters die hun concubines en de bij hen verwekte kinderen manumitteerden. Het relatief grote aantal kinderen zou hier op kunnen duiden. Maar er kan ook sprake zijn van het tegenovergestelde, namelijk het zich ontdoen van oude en invalide slaven die niet meer productief waren en ook niet in staat waren om een bedrag bijeen te brengen om zichzelf vrij te kopen of die geen familieleden of vrienden hadden die hen vrij konden kopen.

Wat kan worden afgeleid uit de wijze waarop de motivatie voor de manumissie is verwoord? In hoeverre was dit een standaardfrase? De meest voorkomende opgegeven reden was 'trouwe dienst' aan de meester zelf of soms aan een van zijn naasten, of – meestal in het geval van de manumissie van kinderen - de trouwe dienst van hun moeder. Hier is manumissie dus een beloning. Daarnaast werd 'uit genegenheid' of 'uyt (seekere) consideratie' een slaaf de vrijheid geschonken. Een enkele maal is er een meer duidelijk persoonlijke reden zoals bijvoorbeeld: 'uyt liefde en respekt van mijn religie daar zij den heyligen doop in ontfangen heeft en selfs de getuygen ben'.⁷¹ Of bij de vrijlating van de mustiese jongen Frans Jacob, zoon van de mulattin Maritje: 'ende sulx uyt consideratie dat gemelde moulattinne het kind van hem Pieter Kok heeft gemint gehad'.⁷²

Wanneer de vrijgevingen vooral minnaressen en natuurlijke kinderen zouden betreffen zouden de manumittenten ook voornamelijk uit mannelijke meesters moeten bestaan. Op de mogelijke motieven van de meesters om hun slaven vrij te laten zal nader worden teruggekomen in een volgende paragraaf, waarin een analyse wordt gegeven van de patronen van manumissie door slaveneigenaren uit de verschillende bevolkingsgroepen en de institutionele slaven eigenaren. Vooruitlopend daarop is bekeken in hoeverre patronen van vrijgevingen door mannelijke en vrouwelijke meesters uit de verschillende etnische groepen van elkaar verschilden.

68. Ibidem (fiche 9), 238r.

69. Ibidem (fiche 9), 238v, 239r.

70. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 218 (fiche 4), nr 68; Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*, 246.

71. Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*, 27, 27 september 1791, nr. 86, manumissie van het mustiese meisje Engel Christina Murk door de weduwe van Pieter Rijke.

72. Ibidem, 25, 15 november 1737, nr. 86, manumissie van Frans Jacob door Jan de Veer, gemachtigde van Pieter Kok in New York.

In tabel 2.6 zijn de manumittenten naar etniciteit en geslacht gegroepeerd en is per groep aangegeven hoeveel mannen, vrouwen en kinderen werden vrijgegeven en hoeveel werden vrijgekocht. Van de totaal 842 blanke christenen die als manumittent zijn geregistreerd was 60% man (totaal 502 personen) en 40% vrouw (totaal 340 personen). Van het totaal aantal vrijgevingen door deze groep waren de mannen verantwoordelijk voor 62% (506 slaven) en de vrouwen voor 38% (309 slaven). Van de 506 slaven die door blanke christenmeesters werden vrijgegeven was 14% man (72 personen), 41% vrouw (206 personen) en 45% kind (228 personen). Van de door blanke christenvrouwen vrijgegeven slaven was 17% man (52 personen), 38% vrouw (117 personen) en 45% kind (140 personen). De patronen van vrijgevingen door christelijke blanke mannen en vrouwen verschilden dus nauwelijks. Alleen vrouwelijke slaveneigenaren manumitterden 3% meer mannen en mannelijke meesters 3% meer vrouwen.

Van de totaal 350 joodse meesters die slaven vrijgaven was bijna 68% man (237 personen) en 32% vrouw (113 personen). Zij gaven gezamenlijk 206 slaven hun vrijheid, waarvan 66% (136 personen) door mannelijke joodse meesters en 34% (70 personen) door vrouwen. Van de door de joodse meesters gemanumitteerde slaven was 10% man (14 personen), 39% vrouw (53 personen) en 51% kind (69 personen). Vrouwelijke joodse slaveneigenaren manumitteerden 14% mannen (10 personen), 26% vrouwen (18 personen) en 60% kinderen (42 personen).

Er zijn wel verschillen in de patronen van het vrijgeven van slaven tussen blanke christenen en joden, maar die zijn niet groot. Er waren zowel absoluut als relatief meer joodse mannen dan vrouwen die slaven gratis manumitteerden. Maar deze verschillen zijn niet opvallend groot. Ook bij de joden bleken mannen iets meer geneigd om vrouwen te manumitteren en vrouwen gaven relatief meer mannelijke slaven hun vrijheid. Beide joodse seksen manumitteerden echter wel opvallend meer kinderen dan blanke christenmeesters: zes tot vijftien procent. Mogelijk waren dit kinderen van de meesters.

Van de 141 manumittenten waarvan vast staat dat zij vrije zwarten of vrije gekleurden waren, was bijna 35% man (49 personen) en 65% vrouw (92 personen), en zij manumitteerden zonder tegenprestatie totaal 168 slaven, waarvan 37,5% door de mannelijke meesters (63 personen) en 62,5% (105 personen) door de vrouwelijke meesters. In tegenstelling tot de blanke groep vormden de vrouwen als manumittenten en waarschijnlijk ook als slavenbezitters hier dus de meerderheid. Van de door niet-blanke mannen vrijgelaten slaven was slechts 5% man (3 personen), 40% vrouw (25 personen) en 55% kind (35 personen). Bij de vrouwelijke zwarte en gekleurde meesters waren deze aantallen respectievelijk 8,5% (9 personen), 31,5% (33 personen) en 60% kinderen (63 personen).

Tenslotte de groep waarvan de etniciteit niet vast staat, maar die op grond van hun naam mogelijk als zwarte of gekleurde vrijen kunnen worden aangewezen. Deze 90 meesters bestonden voor ongeveer een even groot deel uit mannen als uit vrouwen. Van de totaal 84 door hen gemanumitteerde slaven werd het merendeel 66,5% (56 personen) door de mannen gemanumitteerd en 33,5% door de vrouwen. Van de door de mannen gemanumitteerde slaven was bijna 11% man (6 personen), 27% vrouw (15 personen) en 62% kind (35 personen). Bij de vrouwen waren deze aantallen respectievelijk 7% (2 personen), 43% (12 personen) en 50% (14 personen).

Hoewel gratis, konden er aan de vrijgevingen ook voorwaarden verbonden zijn, die in sommige gevallen wellicht zwaarder zullen zijn geweest dan het opbrengen van een vrijkoopsom. Er zijn twee bijzondere gevallen aangetroffen. De drie ‘mustiese’ slaven Johannes Joseph, Jan van der Meer en Willem Bruyn werden door hun meesteres Rachel van Rees vrijgegeven ‘uyt seekere consideratie’ maar onder voorwaarde dat zij de helft van hetgeen zij ‘coomen te winnen’ aan haar zouden afdragen zolang zij leefde. Daarnaast was bepaald dat de manumissie pas in zou gaan na haar overlijden.⁷³ Dit betreft dus in feite een vrijkoop, al was er geen bedrag vastgesteld. De zwarte slaaf Fortuyn, alias Juan Bastiaan, werd door Roelof Meyboom vrijgegeven onder voorwaarde dat hij de oude slavin Sebel wekelijks 4 kannen maïs zou geven.⁷⁴ De prijs van maïs kon zeker in tijden van voedselschaarste behoorlijk oplopen. de prijs van 4 kannen maïs kon in het ergste geval wel 4 realen, een halve peso, kosten (zie voor de prijzen van maïs pagina 100).

De meest voorkomende voorwaarde betrof echter dat de vrijgelaten slaaf gedurende een bepaalde periode de manumittent of een andere met name genoemde persoon zou blijven dienen. De periode kon verschillen van een vastgesteld aantal jaren tot de rest van het leven van de manumittent of een van diens nabestaanden. Dat eerste kwam slechts een enkele maal voor. In 1749 manumitterde Isaac Penso ‘uyt consideratie’ gratis het mustiese meisje Anna Catalina, dochter van zijn slavin Maria Moulat. De secretaris werd blijkens een bijgevoegde bijlage op 7 februari van dat jaar verzocht om een vrijbrief op te maken. Maar voorwaarde was wel dat het meisje Penso nog dertien jaar zou blijven dienen.⁷⁵ De in 1758 door François Ferry gemanumitteerde mulatte jongen Nicolaes moest in de eerste plaats de echtgenote van de manumittent dienen, maar mocht zij voortijdig overlijden, dan nog 20 jaar de erfgenamen.⁷⁶ De ingenieur Godfried Carel Esdré, door de WIC naar Curaçao gezonden om te werken aan de fortificaties, manumitteerde zijn slavin Maria Martha in 1759 op voorwaarde dat zij hem gedurende de rest van zijn verblijf in de kolonie en nog gedurende zijn terugreis naar de Republiek zou blijven dienen.⁷⁷ De zwarte slavin Maria Lucrecia werd in 1780 door de mulat Andries Tribij vrijgegeven onder voorwaarde dat zij hem nog vier jaar zou blijven dienen.⁷⁸

Van de totaal 1.248 vrijgevingen (zie tabel 2.4c) was in 464 gevallen de manumissie of het daadwerkelijk verkrijgen van vrijheid postuum (zie tabel 2.7). Daarbij waren er in hoofdzaak twee varianten. De slaaf of slavin werd gemanumitteerd, maar onder voorwaarde dat hij of zij zolang de meester en/of een ander met name genoemd persoon nog leefde, deze moest blijven dienen. Of de vrijgeving was bepaald per testamentaire of codicillaire beschikking, al dan niet onderhands, in welk geval de manumissie pas inging op het moment van overlijden van de meester. Er werd ook dan pas een vrijbrief opgemaakt.

73. Ibidem, 35, 24 september 1742, nr. 59, manumissie van Johannes Joseph, Jan van der Meer en Willem Bruyn door Rachel van Rees, weduwe Daniel Smith.

74. Ibidem, 219, 28 augustus 1783, nr. 134, manumissie van Fortuyn, alias Juan Bastiaan, door Roelof Meyboom.

75. Ibidem, 70, 7 februari 1749, nr. 9, manumissie van Catalina Antonia door Isaac Penso.

76. Ibidem, 105, 17 juli 1758, nr. 79, manumissie van Nicolaes door François Ferry.

77. Ibidem, 108, 29 augustus 1759, nr. 117, manumissie van Maria Martha door Godfried, Carel Esdré.

78. Ibidem, 189, 23 maart 1780, nr. 68, manumissie van Maria Lucrecia door Andries Tribij.

Samenvattend kan worden gesteld dat de zwarte en gekleurde bevolking van Curaçao een groot aandeel had in de realisatie van manumissies waarvoor een bedrag werd betaald. Uit de bewaard gebleven manumissiebrieven blijkt dat, pro forma manumissies buiten beschouwing gelaten, de helft van alle vermelde mannen en vrouwen en bijna een derde van alle kinderen hun vrijheid verkreeg door hiervoor zelf een bedrag op te brengen. Wanneer daar het aandeel van de niet-blanke bevolking als derde partij bij vrijkoop wordt bijgeteld is dat aandeel nog groter. Van de totaal 551 personen die op deze wijze hun vrijheid verkregen werd 36% door andere slaven vrijgekocht en tenminste 27%, mogelijk 41% door vrije zwarten of gekleurden. Slechts in 22% van de gevallen was de vrijkopen partij met zekerheid een blanke. Familiebanden zullen in het merendeel van de gevallen een rol hebben gespeeld.

Met betrekking tot de gratis manumissie kan worden gesteld dat er tussen de manumittenten uit de verschillende etnische groepen en daarbinnen tussen mannelijke en vrouwelijke meesters wel verschillen zijn in de patronen van vrijgeving van slaven, maar dat er toch vooral ook veel overeenkomsten zijn. Wel is opvallend dat de niet-blanke meesters als enige groep relatief veel meer slaven gratis manumitteerden dan tegen betaling: ruim 62% (168 van totaal 269 manumissies) tegenover 39% bij de blanke christenen (815 van totaal 2064 manumissies) en slechts 26% bij de Sefardische groep (206 van totaal 788 manumissies). Dat gratis manumissie vooral concubines en door de meester bij hen verwekte kinderen betrof blijkt in ieder geval niet duidelijk uit de cijfers; zowel bij blanken als niet-blanken zijn de patronen van vrijgeving door mannelijke en vrouwelijke meesters niet opvallend anders. Alleen joden, zowel mannen als vrouwen, manumitteerden relatief meer kinderen.

Manumissie na de dood van de manumittent

In tabel 2.7 zijn alle gevallen van postume manumissie ondergebracht. Naast manumissie per testamentaire of codicillaire dispositie, al dan niet als onderhandse wilsbeschikking, en vrijgeving waarbij als voorwaarde was gesteld dat de manumittent of een door hem of haar aangewezen persoon nog gedurende zijn of haar verdere leven moest worden gediend, zijn hier ook de gevallen opgenomen waarin slaven na de dood van de eigenaar een vrijbrief kregen zonder dat duidelijk is of hieraan een laatste wilsbeschikking of overeenkomst ten grondslag lag. In sommige gevallen zal er mogelijk tussen slaaf en meester een overeenkomst zijn geweest over een vrijkoop op afbetaling, maar overleed de meester voordat de laatste termijn was afbetaald; de manumissie werd dan door de erfgenamen afgewikkeld. Daarnaast zal het ook voorgekomen zijn dat nabestaanden de slaven die zij erfden hun vrijheid gaven of in staat stelden zich vrij te kopen, bijvoorbeeld uit dankbaarheid voor de goede zorgen voor de overledene. In 1774 gaven de kinderen en schoonkinderen van de wijlen Maria de Mey, weduwe van Pieter de Veer, de slaaf Juan Domingo zijn vrijheid uit dank voor de trouwe dienst aan hun (schoon)ouders.⁷⁹ Van de totaal 3.010 tot en met het jaar 1800 gemanumitteerde personen waarvan een manumissiebrieven bewaard is gebleven, was in 696 gevallen sprake van postume manumissie, dus ongeveer een vijfde (zie tabel 2.7).

79. Ibidem, 156, 2 augustus 1774, nr. 79, manumissie van Juan Domingo door de (schoon)kinderen van Maria de Mey, weduwe Pieter de Veer.

De postume manumissie had belangrijke voordelen voor de meester: hij was gedurende zijn leven nog verzekerd van de diensten van zijn slaaf, en de slaaf zou weinig geneigd om gedrag te vertonen waarmee hij zijn in het vooruitzicht gestelde vrijheid in gevaar kon brengen. Daarnaast waren er mogelijk ook religieuze overwegingen: de als positieve daad ervaren vrijlating van een slaaf werkte zuiverend voor het geweten van de meester en wellicht werd verwacht dat dit in een hiernamaals een gunstige uitwerking zou hebben.⁸⁰

Manumissie per testamentaire dispositie kon zowel vrijgeving als vrijkoop betreffen. Vrijgeving kwam echter veel vaker voor dan vrijkoop. Dat zal mogelijk mede verband houden met de overweging of de slaven die in de gelegenheid gesteld werden om na de dood van hun meester zichzelf vrij te kopen ook daadwerkelijk in staat waren het vastgestelde bedrag bijeen te brengen of te lenen. Gijsberta Maria Hoppesack confirmeerde in haar besloten testament in 1745 een eerder opgemaakte akte waarbij was bepaald dat haar ‘huisnegerin’ Maria samen met haar moeder Sablica hun vrijheid hadden gekregen. Haar slavinnen Lisetta zou na haar dood haar vrijheid krijgen en zij verzocht daartoe ‘acte in forma’ te verlenen. Aan Lisetta en haar kinderen legateerde zij bovendien een stuk grond boven Altena. Haar slavinnen Poetje, Lucrees, Catrijtje, Maddalena en Markita Wasster en ‘alle mijne zeevarende neegers’ en een visser genaamd Mars, mochten wanneer zij daartoe in staat waren zichzelf vrijkopen. Zij kregen tot drie maanden na de dood van de testatrice de tijd om het geld daarvoor bijeen te brengen. De voor hun vrijheid te betalen bedragen werden ook in het testament vastgelegd: Maddalena, Markita Wasster en de matroos Claas, ‘die wat oud & bedaart is’, moesten ieder 150 peso betalen, de anderen ieder 200 peso. Wanneer zij niet in staat waren om zichzelf vrij te kopen, dan mochten zij zelf proberen een meester te zoeken die bereid was om het vastgestelde bedrag te betalen. De vier eerst genoemde slavinnen kregen dezelfde vrijheid voor hun kinderen. De executeurs testamentair werd ‘ampele macht’ verleend om daarbij ‘zoodanige consideratie’ te gebruiken als zij redelijkerwijs oordeelden dat noodzakelijk was.⁸¹ Markita slaagde erin om een persoon te vinden die haar voor 150 peso wilde vrijkopen en met wie zij overeen kwam dat zij haar vrijbrief zou krijgen zodra zij het bedrag kon terugbetalen.⁸² Geen van de in het testament van Gijsberta Maria Hoppesack genoemde slaven is terug te vinden in het overzicht van vrijbrieven van Van der Lee. In juni 1747 lieten haar executeurs testamentair alleen voor het mulattenmeisje Anselikie, de dochter van Lucretia, een vrijbrief opmaken nadat een bedrag van 150 peso voor haar vrijheid was betaald.⁸³

Helena Uijlenburg, weduwe van Samuel Munnikhoven, schonk per testament in april 1743 haar ‘negerinnen’ Maria en Dominga hun vrijheid en bood de ‘negerin’ Lucretia en de

80. Patterson, *Slavery*, 219-226. Patterson benadrukt dat postmortem manumissie een van de oudste vormen van manumissie is, die oorspronkelijk niets met pieteit van doen had, maar met het primitieve gebruik om slaven te offeren teneinde de goden of de geesten van de voorouders gunstig te stemmen, om de meester te dienen in het hiernamaals, of om de macht en het prestige van de overleden meester te etaleren. Het doden of vrijlaten van een slaaf waren volgens Patterson parallelle symbolische handelingen. Ook in de klassieke oudheid was manumissie per testament populair, maar niet uit vrome overwegingen. Binnen het christendom duurde het tot in de negende en tiende eeuw voordat manumissie per testament door de kerk werd gepropageerd als gunstig voor de redding van de ziel van de overleden meester.

81. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 818 (fiche 5), nr. 54, besloten testament 25 november 1745, 143r-145r. Bij haar leven manumitteerde Gijsberta Maria Hoppesack nog enkele slaven, onder wie de mulatin Maartha Leeger met haar tien kinderen voor een bedrag van 850 peso. Zie Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*, 46, 8 april 1745, nr. 22.

82. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 863 (fiche 11), nr 162, verklaring en transportakte 27 mei 1747, 359r-360r.

83. Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*, 59, 2 juni 1747, nr. 96.

‘mulat’ Anthonij de mogelijkheid om zichzelf na haar dood vrij te kopen voor respectievelijk 150 en 100 peso. In dit geval ontvingen deze slaven alle vier hun vrijbrief.⁸⁴

Tussen het moment waarop tot manumissie werd besloten en de datum waarop uiteindelijk de vrijbrief werd afgegeven konden maanden tot jaren, soms zelfs tientallen jaren, verstrijken. In veel gevallen hield dit verband met het feit dat de manumissie per testamentaire of codicillaire dispositie was bepaald. Het was ook mogelijk dat de afbetaling van de overeengekomen vrijkoopsom in termijnen moest worden voldaan die verspreid over een langere periode werden opgebracht, waarbij was bepaald dat pas nadat de gehele som was voldaan een vrijbrief zou worden afgegeven. Of er was een schuld opgebouwd bij een derde partij die de slaaf van zijn meester had vrijgekocht, zoals in het hiervoor aangehaalde geval van Piero Pietersz, waarbij was bepaald dat deze eerst moest worden afgelost voordat er een vrijbrief werd afgegeven. In november 1790 werd Amelia, slavin van Frans Rojer, samen met haar dochter Regina en een anoniem ‘jonggeboorne meijse’ gemanumitteerd. De totale prijs voor de vrijkoop bedroeg 550 peso. Tussen januari 1779 en eind augustus 1782 was, zo blijkt uit geregistreerde kwitanties, al een bedrag opgebracht van totaal 513 peso en 6 realen. Een laatste betaling werd uiteindelijk pas gedaan in 1790.⁸⁵

Niet alleen kon het lang duren voordat er een manumissiebrief werd opgemaakt, het kwam ook voor dat er nooit een officiële vrijgeving plaatsvond of dat daarvan in ieder geval geen registratie bewaard is gebleven. Maria Coenen schonk per testament in 1791 haar slavin Guana haar vrijheid op voorwaarde dat zij haar moeder, Adriana van Gorcum, zolang zij leefde zou blijven dienen. Ook in de inventaris van de nagelaten boedel van Maria Coenen, die enkele dagen na het opstellen van haar testament was overleden, werd Guana vermeld met de opmerking ‘zijnde dezelve door de overleedene haar vrijdom gelegateerd na overlijden van haar overleedenens moeder’.⁸⁶ Hoewel de registratie van vrijbrieven naar verondersteld voor deze periode tamelijk compleet is, is Guana’s manumissiebrief niet aangetroffen.

In sommige gevallen is er geen duidelijke oorzaak aan te wijzen, behalve dat kennelijk was verzuimd om de vrijlating te formaliseren. Voortijdig overlijden van de slaaf zou een oorzaak kunnen zijn, maar ook dat binnen de kleine gemeenschap onderhandse manumissie, in ieder geval voor de betrokken meester en slaaf, als voldoende werd beschouwd. Mogelijk dat pas een verzoek om een officiële vrijbrief werd gedaan wanneer daar een dringende reden voor was. Zo verzocht de vrije vrouw Clara van Kock de raad in 1800 per rekest om afgifte van een vrijbrief voor haar zuster Martina, die al bijna dertig jaar eerder was vrijgekocht door W. Kock. De raad stemde hierin toe. Maar wat de reden was voor het verzoek is niet duidelijk.⁸⁷ Volgens een in april 1805 uitgevaardigd plakkaat blijkt dat er op dat moment een groot aantal voormalige slaven op het eiland was zonder officiële secretariële vrijbrief. Drie jaar later werd bepaald dat het afgeven van onderhandse vrijbrieven niet langer was

84. Ibidem, 37-38: 2 mei 1743, nr 33; 20 mei 1743, nr 37; 20 mei 1743, nr. 38; 41, 15 januari 1744; Zie ook NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 814 (fiche 10), nr 110, inventaris van de nalatenschap van Helena Uijlenburg, 25 april 1743, 275r-277r. Hierin wordt naar het testament verwezen.

85. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 984 (fiche 5), van januari 1779, februari 1780, mei 1781, mei 1782, nr. 49, kopie-kwitanties, 134r-v; Van der Lee, *Curaçoise vrijbrieven*, 243, 19 november 1790, nr. 125.

86. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 985 (fiche 15), 476r-477v, testament, 7 mei 1791; (fiche 17), inventaris van de nalatenschap van de overleden Maria Coenen, 18 mei 1791, 526v.

87. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 111 (fiche 4), vergadering, 22 juli 1800, 218

toegestaan en dat deze niet meer op de secretarie konden worden geregistreerd. Er was op dat moment nog altijd een groot aantal voormalige slaven zonder officiële manumissiebrief.⁸⁸

Bij postume manumissie konden ook problemen ontstaan met de erfgenamen. De vrije sambo vrouw Dona, alias Dona van Kock, maakte via haar zaakwaarnemer Pieter Rojer⁸⁹ aanspraak op de nalatenschap van Jan Weever en diens echtgenote Maria Theresa; Dona was erfgename van Theresa. Het ging daarbij met name om vijf slaven die deel uitmaakten van de boedel en die hun vrijbrieven zouden krijgen en tegen dat laatste maakte Dona bezwaar. Maria Theresa had kort voor haar dood in het bijzijn van getuigen verklaard de slaven hun vrijheid te schenken dan wel in de gelegenheid te willen stellen zich vrij te kopen. Daarom hadden de executeurs testamentair verzocht om vrijbrieven voor deze slaven. Dona maakte weinig kans met haar protest, want het besluit tot manumissie van Maria Theresa Weever kon worden bevestigd in een schriftelijke verklaring van drie getuigen die op grond van hun naam naar alle waarschijnlijkheid allen gekleurd waren: Maria Elizabeth Barrie, Maria Magdalena Quital en Maria Sebel Touro.⁹⁰

Hoewel manumissie per testament een belangrijk instrument was voor de meester om zijn of haar slaven met de belofte van toekomstige vrijlating in het gareel te houden, was het daadwerkelijke aantal geregistreerde manumissies op grond van een testamentaire of codicillaire dispositie niet opvallend groot. Dat is mogelijk het gevolg van het feit dat ook bij postume manumissie vaak een vrijkoopsom was bepaald en slaven niet altijd in staat bleken om het benodigde bedrag ook daadwerkelijk bij elkaar te brengen. Ook kan het een rol hebben gespeeld dat de vrijlating uiteindelijk na de dood van de meester niet met een vrijbrief werd geformaliseerd of dat tegenwerking van de kant van de erfgenamen de vrijlating verhinderde.

Vrijlating van Curaçaose slaven in de Republiek

Dat slaven met hun meesters meereisden naar de Republiek is bekend.⁹¹ Het is dan ook niet verrassend dat het voorkwam dat slaven in de Republiek werden vrijgegeven. In 1709 liet Anna Emerentia Kerkrinck, de weduwe van voormalig gouverneur Jacob Beck van Curaçao, door een Amsterdamse notaris vastleggen dat zij haar slaaf Manuel Francisco Anthonio, alias Tibo, die enige tijd in haar dienst was geweest in Curaçao, uit slavernij ontsloeg en terug liet reizen naar Curaçao.⁹² Een zwarte slaaf genaamd Amsterdam ontving op 1 april 1794 zijn vrijbrief op grond van een notariële akte die twee jaar eerder in Weesp in de Republiek was

88. *WIPC* 2, nr 568, 25 april 1805, 659-660; nr 632, 14 september 1808, 729-730.

89. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 1001 (fiche 22), nr. 213, procuratie, 22 mei 1799, 664r-665r.

90. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 127 (fiche 5-6), nr. 21, resolutie en bijlagen, 162r-179r. Onder de verklaring van de drie getuigen is expliciet vermeld: 'Den inhoud van vooren staende declaratoir aen de drie deposanten van woord tot woord in de landspraek geïnterpreteerd, En door hun geavoueerden getekend in presentie van mij was getekend A. Molina Beëd. Transl.'

91. Emy Maduro en Gert Oostindie, *In het land van de overheerser, II, Antillianen en Surinamers in Nederland, 1634/1667-1954*. Dordrecht en Cinnamansion, USA: Foris 1986., 7 (tabel 1), 155-157. Op grond van de journalen van de gouverneurs van Suriname kan worden vastgesteld dat enkele honderden slaven vanuit die kolonie naar de Republiek reisden. Voor de Antillen zijn zijn geen gegevens bekend over aantallen slaven die met hun meesters meereisden naar de Republiek, al kwam dit zeker voor. Wel zijn er individuele gevallen bekend van slaven die naar de Republiek vluchtten gwedurende de achttiende eeuw. Zie ook hoofdstuk 3.

92. Stadsarchief Amsterdam (SAA), Notarieel archief, nr. 6728/639, verklaring, 12 juli 1709. Zie voor andere vrijlatingen van slaven in Amsterdam in hetzelfde archief de nrs. 6728/639, 6728/643 en 6685/40.

gepasseerd. Kennelijk verbleef Amsterdam daar met zijn meester Hendrik Schimmel, want vermeld was dat de eerstgenoemde naar West-Indie wilde terugkeren.⁹³

2.3 De gemanumitteerden

Hiervoor bleek al dat vrouwen en kinderen samen meer dan 80% van het totaal aantal gemanumitteerden uitmaakten en dat bijna de helft van de gemanumitteerden bestond uit kinderen. Het aantal mannen was in vergelijking minimaal, zeker als wordt bedacht dat van 607 bewaard gebleven vrijbrieven er 148, dat is bijna een kwart, slechts pro forma was. In figuur 2.4 zijn de aantallen officieel gemanumitteerde mannen, vrouwen en kinderen per jaar afgezet, voor zover hiervan gegevens bewaard zijn gebleven. De jaren 1739-1740, 1763, 1784 en 1788 ontbreken. De jaren 1761 en 1762 zijn incompleet en daarom niet opgenomen. In tabel 2.12 zijn de cijfers opgenomen waarop de grafiek is gebaseerd. Het gemiddeld aantal gemanumitteerden was 57 per jaar: 8 mannen, 22 vrouwen en 27 kinderen. Maar er konden van jaar tot jaar aanzienlijke verschillen zijn. Hoe zijn deze te verklaren?

Verschillende factoren kunnen van invloed zijn geweest op de omvang van het aantal manumissies. In de eerste plaats economische voor- en tegenspoed. Vooral economische neergang wordt in de literatuur als veronderstelde oorzaak voor een stijging van het aantal manumissies aangevoerd. Het verloop van handel en scheepvaart werd vooral beïnvloed door oorlog en door de activiteiten van Engelse, Franse en Spaanse kapers en de Spaanse kustwacht. Oorlog schiep mogelijkheden voor de Curaçaose handel, met name in de conflicten waarin de Republiek neutraal was en de belligerenten graag een beroep deden op de Caraïbische entrepots Curaçao en Sint Eustatius om te worden bevoorraad. Slaven, zeker de zeelieden en ambachtslieden onder hen, hadden in tijden van economische voorspoed meer mogelijkheden om extra verdiensten te genereren en hun *peculium* te spekken. Maar activiteiten van kapers in oorlogstijd en van Spaanse kustwachten konden ook leiden tot stagnatie van de handel en grote verliezen door het op grote schaal nemen van Curaçaose schepen, met het bijkomende verlies van de daarop varende slaven. Economische tegenspoed zal in bepaalde gevallen meesters hebben doen besluiten om op de kosten van het onderhoud te besparen en slaven te verkopen of te manumitteren. Het lijkt daarbij logisch dat in de eerste plaats niet of minder rendabele slaven, waaronder kleine kinderen zullen zijn vrijgelaten. Een bijkomende factor kon het mislukken van de maïsoogst zijn als gevolg van het uitblijven van regen, waardoor de prijs van dit basisvoedsel van de slaven steeg en daarmee de kosten van onderhoud.⁹⁴ De prijs van een schepel (ca. 47 liter) maïs steeg in tijden van schaarste van zo'n 5 realen tot 1 peso (= 8 realen), maar dat kon oplopen tot 20 en zelfs 24 realen (= 3 peso).⁹⁵ Een schepel werd door de Compagnie gerekend op 22 kan en, uitgaande van wat bij

93. Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*, 260, 1 april 1794, nr. 67, manumissie van de neger Amsterdam door de koopman Hendrik Schimmel te Weesp, volgens notariële akte van 15 juni 1792, gepasseerd voor de notaris Jacob van Marken Cornelisz en getuigen.

94. Klooster, *Illicit riches*, 98 (noot 25). Klooster signaleerde periodes van ernstige droogte waren in de jaren 1697, 1701, 1707, 1709-1712, 1717-1722, 1747, 1763-1764 en 1770-1771.

95. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 611, gouverneur en raden aan kamer Amsterdam, 20 januari 1779, 303-306. Zie ook verschillende kasrekeningen, waarin aankopen van maïs door het gouvernement zijn vastgelegd, bijvoorbeeld voor de jaren 1715-1716: inv.nr. 572, 35r (1715: 1.850 schepel maïs gekocht voor 1.271: 7 peso = 5,5 reaal de schepel); 136r (1715: 2.000 schepel maïs gekocht voor 2.000 peso); 788r-789r (1716: 1.200

het in 1795 uitgevaardigde plakkaat inzake de behandeling van slaven werd vastgesteld, een volwassen slaaf had vier tot vijf kan maïs per week nodig.⁹⁶ De onderhoudskosten konden dus snel behoorlijk oplopen, zeker wanneer enkele tientallen slaven moesten worden gevoed.

Een andere factor vormt de beschikbaarheid van nieuwe slaven door aanvoer uit Afrika. In tijden dat voldoende boesalen werden aangeboden om de slavenmachten op peil te houden zullen meesters eerder geneigd zijn geweest om in te stemmen met verzoeken van hun slaven zich te mogen vrijkopen dan in tijden van schaarste van Afrikaanse arbeidskrachten. Daarmee verbonden zijn de problemen veroorzaakt in periodes van grootschalig verlies van slaven. Dit gebeurde soms tijdens epidemieën maar ook tijdens de slavenopstanden van 1750 en 1795 kwamen veel slaven om. Daarnaast verloren meesters op grote schaal slaven door marronage; gedurende de achttiende eeuw vluchtten honderden Curaçaose slaven naar het nabij gelegen Coro op de Spaanse vaste kust. Dit laatste kan op twee manieren van invloed zijn geweest op het aantal manumissies. Het hierdoor ontstane verlies aan arbeidskrachten kan in bepaalde gevallen meesters ervan hebben weerhouden om nog overgebleven slaven te manumitteren. Maar de dreiging van een mogelijke vlucht kan meesters ook over de streep hebben getrokken om in te stemmen met een (zelf)vrijkoop; er stond dan in ieder geval nog een geldbedrag tegenover het verlies van een arbeidskracht. Dat dit laatste een rol zal hebben gespeeld blijkt ook uit een van de hiervoor aangehaalde argumenten van de raad tegen de op verzoek van Van Bosveldt door de bewindhebbers ingestelde heffing op manumissie. Het is vrijwel ondoenlijk om precies vast te stellen welke factoren in welke mate verantwoordelijk zijn geweest voor toe- en afname van het aantal manumissies.

Het aantal vrijgelaten mannen is in het algemeen vrij klein, maar er is een aantal jaren dat er opvallend meer mannen worden gemanumitteerd dan gemiddeld, terwijl dat niet geldt voor het aantal vrouwen en kinderen: de jaren 1742 en 1745-1748. Dit is een periode dat er ook veel nieuwe slaven uit Afrika werden aangevoerd (zie tabel 1.11). Tussen 1740 en 1750 arriveerden elf slaventransporten met totaal ruim 3.700 slaven. Mogelijk dat de beschikbaarheid van deze vervangende werkkrachten meesters gemakkelijker heeft doen besluiten om tot manumissie van hun mannelijke slaven over te gaan. Tegelijkertijd zou de piek in 1747 kunnen corresponderen met een grote droogte in dat jaar.⁹⁷

In de eerste helft van de jaren vijftig is het aantal manumissies lager dan gemiddeld. Dit kan samenhangen met de in 1750 uitgebroken slavenopstand op plantage Hato, waarbij een groot aantal slaven werd gedood en waarna bovendien, zoals in het derde hoofdstuk nog zal blijken, veel eigenaren zich ontdeden van hun ‘Amiense’ slaven door hun in andere koloniën te verkopen. Het waren slaven uit deze etnische groep die verantwoordelijk werden gehouden voor de opstand. In 1753 werd melding gemaakt van een zeer slechte economische situatie en gebrek aan voedsel door nog doorwerkende gevolgen van een misoogst in 1750. De waarde van huizen en slaven was door de economische neergang tot de helft gedaald,

scheperel maïs gekocht voor 1.200 peso). Dat er maïs moest worden aangekocht betekent dat er in dat jaar en/of in voorgaande jaren onvoldoende was geoogst.

96. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 604, Van Starckenborg aan kamer Amsterdam, 30 augustus 1763; *WIPC* 2, nr. 442, Regels voor de behandeling van slaven, 20/24 november 1795, 515, art. 3: een slavin diende vier kan maïs per week te ontvangen en een slaaf vijf kan.

97. Klooster, *Illicit riches*, 98 (noot 25).

hypotheken waren niet meer te krijgen en vooral de zeevarenden hadden te lijden omdat de schepen waarop zij voeren werden genomen en zij behalve hun gages ook hun ‘kleine negotie’ verloren. Die bestond vaak uit goederen die op krediet van kooplieden waren gekocht, wat weer leidde tot schulden.⁹⁸ Gedurende de tweede helft van de jaren vijftig steeg het aantal manumissies tot min of meer gemiddeld niveau, zonder grote uitschieters.

Een eerstvolgende grote piek in het aantal vrijlatingen is er in 1760. Het jaar daarvoor waren niet minder dan vier slavenscheperen binnengekomen, die gezamenlijk ruim 900 slaven hadden aangebracht (zie tabel 1.11). Er zijn voor 1760 of de jaren direct daarvoor geen meldingen aangetroffen van misoogsten of slechte economische omstandigheden. Alleen in 1756 werd melding gemaakt van een slechte oogst.⁹⁹ Gedurende de jaren zestig doen zich opnieuw droogtes voor terwijl ook misoogsten plaatsvinden als gevolg van schade aan het gewas veroorzaakt door insecten.¹⁰⁰ Toch liggen gedurende het decennium tussen 1764 en 1773 de aantallen jaarlijkse manumissies meestal onder het gemiddelde. Er arriveerde echter in de eerste helft van de jaren zestig wel weer meerdere slavenscheperen; tussen 1761 en 1767 werden vrijwel ieder jaar een of meer armazoenen aangebracht, totaal ruim 3.100 slaven (zie tabel 1.11). Maar behalve ruime aanvoer was er rond deze periode ook een groot verlies van arbeidskrachten. De jaren 1767-1770 laten een spectaculaire toename van het aantal marronage-gevallen zien: meer dan 200 slaven vluchtten in deze korte periode naar Coro, 35% van alle vluchtgevallen tussen 1749 en 1775. Tussen 1771 en 1774 vluchtten nog eens ruim 100 slaven.¹⁰¹ Klooster maakt melding van de vlucht van 140 slaven in het jaar 1774 alleen, een jaar dat er ook grote voedselschaarste was.¹⁰² Dat er een verband bestaat tussen honger en een toename van het aantal vluchtgevallen, zoals hij suggereert, lijkt aannemelijk. Enkele jaren daarvoor, in de periode 1769-1771, heerste er een droogte. De planter Jacobus Vos, die een van de plantages van Compagnie huurde, meldde dat hij in deze jaren door honger en gebrek niet alleen 360 schapen en 21 koeien had verloren, maar ook negen volwassen slaven en een kind.¹⁰³

Na de eerste helft van de jaren zeventig, wanneer nog vier slavenscheperen aankwamen met totaal ruim 1.000 slaven, stagneerde de aanvoer. In 1775 wordt melding gemaakt van een armazoen van 238 slaven aangebracht door Isaac de Clercq, schipper van de *Jonge Ruijter*, een slavenschip uitgereed door de reders A. Kroeff en J. Martveld. De slaven werden niet door plaatselijke planters gekocht maar voor de ‘negotie’ en vervolgens doorgevoerd naar Saint Domingue. Twee jaar later berichtte gouverneur Rodier dat hij 15 slaven had gekocht in vendu van dezelfde Isaac de Clercq. Dit was de laatste melding van de aankomst

98. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 599, kopie-brief Pax en Ellis aan Faesch, 24 september 1753, 910-913.

99. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 600, Faesch aan kamer Amsterdam, 23 februari 1756, 1188.

100. Klooster, *Illicit riches*, 98 (noot 25); NL-HaNA, NWIC inv.nr. 604, Rodier aan kamer Amsterdam, 1 november 1763, 418; inv.nr. 605, Rodier aan kamer Amsterdam, 28 februari 1766, 222, 225; Rodier aan kamer Amsterdam, 9 mei 1767, 726-727; NWIC inv.nr. 606, Rodier aan kamer Amsterdam, 7 juni 1768, 127; NWIC 607, Rodier aan kamer Amsterdam, 24 januari 1770, 458-460; 2 april 1770, 550-551; 18 augustus 1770, 620-621.

101. Ramón Aizpurua, ‘En busca de la libertad: la fuga de esclavos de Curazao a Venezuela en siglo XVIII’, in: *Influencias africanas en las culturas tradicionales de los países andinos: Memorias*, 69-102. Bogotá: Dupligraficas 2002, 80 (tabel 3).

102. Klooster, ‘Manumission’, 166.

103. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 611, kopie-rekest van J. Vos aan gouverneur en raden van Curaçao, 24 november 1778, 172.

van een slavenschip.¹⁰⁴ De jaren 1774 en 1775 laten weer een piek zien, die zou kunnen corresponderen met de frequente aanvoer in deze periode, maar tegelijkertijd was er dus ook een belangrijk verlies aan arbeidskrachten door marronage. Gedurende de tweede helft van de jaren zeventig was het aantal manumissies bovengemiddeld met opnieuw een lang aanhoudend hoogtepunt tussen 1779 en 1783. In 1779 was sprake van grote voedselschaarste als gevolg van een misoogst in 1778 en, in verband met de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783), de afgesneden aanvoer uit Noord-Amerika.¹⁰⁵ Het gouvernement moest om toezending van provisie uit het moederland vragen, ‘wjl de meeste met alle zorge hunne eijgen slaven moeten onderhouden om tot geen verregaande buitenspoorigheeden uijt te spatten, hetgeene egter gedwongen nagelaaten word.’¹⁰⁶ De jaren daarna werd het niet veel beter; ook in 1782 tot en met 1785 werd geklaagd over droogte en voedseltekorten.¹⁰⁷ Het uitbreken van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) zal mede invloed hebben gehad op de mogelijkheden voedsel van elders aan te voeren.

Opvallend is de toename van het aantal manumissies van mannen: een kwart van alle bewaard gebleven manumissies van mannen, totaal 108, stamt uit de elf jaar van 1773 tot en met 1783. Het is niet ondenkbaar dat de dan omvangrijke marronage naar Coro hierbij een rol heeft gespeeld. Zoals Klooster opmerkt, waren het vooral mannen die naar Coro vluchtten.¹⁰⁸ Hoewel ook enkele tientallen vrouwen met een klein aantal kinderen vluchtten, waren er tussen 1721 en 1775 onder de totaal 603 gevluchte slaven slechts 86 volwassen vrouwen en 21 kinderen.¹⁰⁹

In 1786 werd geklaagd dat het aantal slaven op Curaçao begon terug te lopen door gebrek aan aanvoer en dat steeds meer plantages van slaven ‘ontbloot’ raakten.¹¹⁰ Het aantal manumissies zakte rond deze periode iets terug, maar tot 1790 bleef het toch rond het gemiddelde hangen. Vanaf 1796, het jaar na de grote slavenopstand waarbij een groot aantal slaven omkwam, bleef het aantal manumissies hoog. Het is de vraag in hoeverre ideële achtergronden in deze revolutionaire periode een rol hebben gespeeld. Als dat al het geval is geweest dan was het effect in ieder geval beperkt. Want met gemiddeld ruim 80 manumissies per jaar gedurende de periode 1796-1800 (zie tabel 2.12) op een slavenbevolking van 12.000 tot 13.000 (zie tabel 1.6) komt dit neer op zo’n 0,6 tot 0,7%. Niet veel meer dan de door Klooster voor de gehele periode berekende 0,5%. De enige factor van invloed op manumissie die in deze jaren ontbreekt is de aanvoer van nieuwe slaven uit Afrika.

104. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 610, Rodier aan kamer Amsterdam, 10 januari 1775, 93; Rodier aan kamer Amsterdam, 3 februari 1777, 582, met als bijlage een opgave van de aangekochte slaven, 586; Postma, *The Dutch*, 333 (appendix 2), 383 (appendix 14). Volgens de opgave van Postma was deze laatste reis van de *Jonge Ruijter* in 1776/77, naar Suriname. Maar uit bovengenoemde brief van Rodier blijkt dat de schipper, Isaac De Clercq, in die tijd op Curaçao was.

105. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 611, Rodier aan kamer Amsterdam, 7 mei 1778, 3-4; gouverneur en raden aan kamer Amsterdam, 20 januari 1779, 303-306; Rodier aan kamer Amsterdam, 3 mei 1779, 328 a-b.

106. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 611, gouverneur en raden aan kamer Amsterdam, 20 januari 1779, 305.

107. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 612, Lixraven aan kamer Amsterdam, 9 maart 1782, 64, 65; idem aan idem, 14 juni 1782, 161, 164-165; De Veer aan kamer Amsterdam, 20 januari 1783, 534; idem aan idem 25 april 1783, 672-673; idem aan idem, 15 april 1784, 1078; inv.nr. 613, De Veer aan kamer Amsterdam, 1 april 1785, 184-185.

108. Klooster, ‘Manumission’, 165.

109. Aizpurua, ‘En busca de la libertad’, 90, tabel 6.

110. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 613, De Veer en Römer aan kamer Amsterdam, 1 mei 1786, 1034-1035.

Uit het voorgaande blijkt dat eigenlijk niet goed is vast te stellen welke invloed de verschillende factoren hebben gehad op de hoogte en frequentie van het aantal manumissies. Zeker is dat de veronderstelling dat het vooral economische teruggang was die verantwoordelijk was voor de toename van manumissies niet kan worden onderschreven. Economische voor- of tegenspoed kon al dan niet samenvallen met andere factoren die van invloed kunnen zijn geweest, zoals meer of mindere aanvoer van nieuwe slaven uit Afrika, massaal verlies van slaven door geweld, ziekte en marronage en voedselgebrek met de bijbehorende stijging van de prijs van de kleine maïs en de daarmee gepaard gaande hogere kosten van onderhoud. Het is een onontwarbare kluwen. Bovendien was, zoals hiervoor ook werd vastgesteld het moment waarop tot manumissie werd besloten soms jaren verwijderd van de uiteindelijke afgifte van de vrijbrief, bijvoorbeeld omdat manumissie bij testament was bepaald of betaling van de vrijkoopsom over jaren was gespreid.

Dat de specifieke economische structuur van het eiland als handelscentrum bepalend is geweest voor het relatief hoge aantal manumissies in vergelijking met ‘echte’ plantagekoloniën, zoals Suriname waar het aantal manumissie slechts 0,2% bedroeg, staat buiten kijf. Maar het door Hoetink gelanceerde en door Klooster overgenomen idee dat de verklaring gezocht moet worden in het feit dat Curaçaose slaven in vergelijking met die uit Suriname geen essentiële kapitaalgoederen vertegenwoordigden, maar eigenlijk meer bedienden waren die als een vorm van luxe konden worden beschouwd en daarom in tijden van tegenspoed en kostenstijgingen gemakkelijker werden gemanumitteerd, is te simplistisch.¹¹¹ Eerder zullen de economische mogelijkheden die het handelsknooppunt Curaçao ook aan de niet-blanke bevolking bood bepalend zijn geweest. In het merendeel van de gevallen van manumissie lijkt het initiatief niet van de blanke meester maar van de zwarte of gekleurde slaaf of diens vrije of niet-vrije familieleden te zijn uitgegaan. Voor mannen, vrouwen en kinderen, kunnen uiteenlopende motieven en factoren medebepalend zijn geweest op het aantal manumissies. Deze drie respectievelijke groepen zullen daarom afzonderlijk worden besproken.

Mannen

In figuur 2.2 en tabel 2.6 zijn voor de periode van 1737 tot en met 1800 de aantallen gemanumitteerde mannen weergegeven die na vrijkoop, respectievelijk vrijgeving hun manumissiebrief ontvingen. De pro forma vrijbrieven zijn hier buiten beschouwing gelaten. Hoewel in het merendeel van de gevallen sprake was van vrijkoop, is het aantal vrijgevingen ook aanzienlijk; bijna 40% over de gehele periode. In 40 van de 257 gevallen van vrijkoop was een derde partij betrokken, waarvan 21 maal een persoon die als een niet-blanke kan worden geïdentificeerd. In 11 gevallen waren dit vrijen, mogelijk familieleden. Zo kocht de vrije zwarte vrouw Maria Martha haar vader Mingeel vrij.¹¹² Opvallend is dat in de overige gevallen andere slaven voor de vrijkoop betaalden. Zo kocht Doorthée, slavine van

111. Hoetink, ‘Surinam and Curaçao’, 67; Klooster, ‘Manumission’, 169.

112. Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*, 79, 8 februari 1752, nr. 14, manumissie van de neger Mingeel door Barbara Boom, echtgenote van Mourits Exteen.

de weduwe Juan Schuurman, in 1747 de slaaf Tromp vrij voor een bedrag van 200 peso.¹¹³ Hoewel de relatie tussen degene die betaalde en de gemanumitteerde meestal niet is vermeld wordt verondersteld dat dit veelal familieleden of partners waren. In de overige gevallen van vrijkoop zal de slaaf zelf het bedongen bedrag hebben betaald.

Wim Klooster berekende op grond van de door Van der Lee verzamelde gegevens dat de prijs die voor vrijlating werd betaald over de gehele periode genomen gemiddeld 263 peso bedroeg. Hij voegt daaraan toe dat de vrijkoopsom van geval tot geval enorm kon verschillen. Er konden ook allerlei bijkomende voorwaarden zijn.¹¹⁴ Deze waren in de regel vooral erg gunstig voor de manumittent en konden voor de gemanumitteerde oplopen tot een aanzienlijk bedrag. Eerder werd al het voorbeeld genoemd van de mestiezen Johannes Joseph, Willem Bruyn en Jan van der Meer, die in 1742 werden gemanumitteerd op voorwaarde dat zij de helft van wat zij zouden verdienen aan hun voormalige meesteres Rachel van Rees zouden afdragen gedurende de rest van haar leven.¹¹⁵ De hoogst betaalde prijs die is gevonden bedroeg 1.100 peso en werd in maart 1774 betaald door de mulat Andries aan zijn meesteres de vrije mulattin Mariana.¹¹⁶ In 1756 betaalde de zwarte slaaf Jantje Speelman 800 peso voor zijn vrijheid aan zijn meester, het raadslid Nathaniel Ellis. Hij ontving zijn vrijbrief bijna anderhalf jaar later.¹¹⁷ Juan Augustien betaalde in 1764 voor zijn vrijheid slechts 25 peso aan zijn meesteres Djony Barry, maar moest haar wel haar leven lang blijven dienen.¹¹⁸ De vrije negerin Sicilia betaalde 50 peso voor de vrijheid van Juan Domingo, alias Mars. Maar daarnaast gaf zij aan zijn meesteres een andere slaaf genaamd Louwies om haar in de plaats van Juan Domingo te dienen.¹¹⁹ De gouvernementsslaaf Philip St. Jago kreeg in 1799 zijn vrijheid 'uit consideratie dat dezelve neger gebrekkelijk is aan zijn gezigt', waardoor zijn waarde niet groot geweest zal zijn, en in ruil voor de slaaf Cidro, aangenomen mag worden een meer dan volwaardige vervanging. Niet vermeld is wie de slaaf Cidro aanleverde. Philip St. Jago was overigens een slaaf op Bonaire.¹²⁰ De fiscaal Hubertus Coerman manumitteerde in 1781 voor een niet nader gespecificeerd bedrag zijn gekleurde slaaf Jean Pierre, die kleermakersbaas was, met als nadere voorwaarde dat hij, zolang Coerman op Curaçao verbleef, kleding voor zijn voormalige meester zou blijven maken en herstellen.¹²¹

Bij een groot deel van de vrijgevingen werd trouwe dienst als reden voor de manumissie gegeven. Maar dit zal waarschijnlijk, zoals Klooster opmerkt, min of meer een

113. Ibidem, 45, 10 februari 1741, nr. 6, manumissie van de neger Tromp door Anna Kinnegem, echtgenote van Paulus van Voorst Kup.

114. Klooster, 'Manumission', 170.

115. Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*, 35, 24 september 1742, nr. 59, manumissie van de drie mestiezen Johannes Joseph, Willem Bruyn en Jan van der Meer door Rachel van Rees, weduwe Daniel Smith, 'uyt seekere consideratie'.

116. Ibidem, 154, 22 maart 1774, nr. 34, manumissie van de vrije mulat Andries door de vrije mulattin Mariana.

117. Ibidem, 102, 8 augustus 1757, nr. 82, manumissie van de neger Jantje Speelman door het raadslid Nathaniel Ellis.

118. Ibidem, 130, 21 augustus 1767, nr. 38, manumissie van de neger Juan Augustien door Djony Barry.

119. Ibidem, 126, 26 augustus 1765, nr. 76, manumissie van de neger Juan Domingo, alias Mars, door Anna Sophia Hedwig.

120. Ibidem, 289, 14 maart 1799, manumissie van de neger Philip St. Jago, te Bonaire en eigendom van het gouvernement door de raad en boekhouder-generaal Christiaan Aemilius van Eck.

121. Ibidem 201, 23 augustus 1781, nr. 159, manumissie van de mulat Jean Pierre, kleermakersbaas, door de raad en fiscaal mr. Hubertus Coerman.

standaardclausule zijn geweest.¹²² In veel gevallen was ook bepaald dat de vrijgeving pas na overlijden van de meester zou ingaan. Een enkele keer is een meer specifieke reden voor de vrijgeving vermeld. De zwarte slaaf Jean kreeg in februari 1799 zijn vrijbrief. Zijn meester had hem in juli 1793 te Cap François in Saint Domingue zijn vrijheid gegeven niet alleen ‘ter vergelding van alle de diensten en goede behandeling bij alle gelegenheden’, die door hem waren bewezen maar vooral met verwijzing naar een specifieke gebeurtenis die op 20 juni 1793 te Cap François zou hebben plaatsgevonden, zonder dat is vermeld wat die gebeurtenis betrof.¹²³ Een belangrijk deel van zowel de vrijgevingen als de vrijkopen was bij testamentaire dispositie bepaald.¹²⁴

Volgens Klooster hadden zwarten minder kans op manumissie dan gekleurden, omdat in een samenleving waarin huidskleur bepalend was voor de sociale status van een persoon de Afrikaan zich onderop de maatschappelijke ladder bevond.¹²⁵ Binnen de groep van de gekleurden werd onderscheid gemaakt naar alle denkbare graden van vermenging die allemaal een eigen aanduiding kenden. De mulat had een blanke vader en een zwarte moeder. Het kind van een blanke vader en een mulat werd aangeduid als een mesties of ‘musties’. Dat blanke vrouwen kinderen kregen van een zwarte of een mulat was uiterst zeldzaam. Het kind van een mulat en een zwarte werd een sambo genoemd. Het kind van een mesties en een blanke werd aangeduid als een casties, dat van een casties en blanke als een poesties, dat van een poesties en blanke als een grief en uiteindelijk het kind van een grief en een blanke als een liplap.

Zoals uit tabel 2.8a blijkt, bestond het merendeel van de tussen 1737 en 1800 gemanumitteerde mannen, namelijk iets minder dan 71%, uit zwarten (316 van de 447 personen waarvan de etniciteit bekend is), terwijl iets minder dan 3% werd omschreven als ‘sambo’ (13 personen). Iets minder dan een kwart, 23%, werd omschreven als ‘mulat’ (104 personen). Licht gekleurde ‘mustiezen’ of ‘castiezen’ (respectievelijk 12 en 2 personen) vormden gezamenlijk een verwaarloosbaar percentage van 3%. Dus slechts ongeveer een kwart van de gemanumitteerde mannen was lichter gekleurd; driekwart was zwart of had een in ieder geval een donkere huidskleur. Lichter gekleurden vormden dus weliswaar een minderheid, zij het een aanzienlijke, onder de gemanumitteerde mannen, maar omdat er geen gegevens zijn over de samenstelling van de Curaçaose slavenpopulatie wat betreft de verhouding tussen zwarten en gekleurden, kan er ook geen antwoord worden gegeven op de vraag in hoeverre personen met een lichtere huidskleur een grotere kans hadden om te worden gemanumitteerd (Zie ook fig. 2.6).

Van de totaal 428 manumissies van mannen (60%) waarvan bekend is of er sprake was van vrijgeving of vrijkoop werd voor 257 een vrijkoopsom betaald. In 171 gevallen (40%) was sprake van vrijgeving (zie tabel 2.8b). In 21 gevallen kon niet worden vastgesteld of sprake was van vrijgeving of vrijkoop. Wanneer alleen de groep zwarte mannen wordt

122. Klooster, ‘Manumission’ 164.

123. Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*, 288, 26 februari 1799, manumissie van de neger Jean op 7 juli 1793 te Cap François door David Senior.

124. Ibidem, diverse plaatsen; totaal was in meer dan 40 gevallen sprake van testamentaire of codicillaire dispositie.

125. Klooster, ‘Manumission’, 165.

beschouwd dan zijn deze percentages vrijwel gelijk, namelijk 61% (183 personen van de 301 waarvan de vorm van manumissie bekend is) en 39% (118 personen). Voor de groep gekleurden zijn de verhoudingen opnieuw nauwelijks anders: 62,5% (78 personen van de 125 waarvan de vorm van manumissie bekend is) kocht zich vrij of werd vrij gekocht, terwijl voor 37,5% (47 personen) manumissie gratis was. Een lichtere huidkleur lijkt geen voordeel te hebben gegeven in de zin dat meesters geneigd zouden zijn mulatten eerder gratis te manumitteren dan zwarten. Een relatief iets groter deel van de mulatten kocht zich vrij en een relatief kleiner aantal verwierf de vrijheid gratis.

Vrouwen

In vergelijking met het aantal mannen dat werd gemanumitteerd vormden vrouwen in vrijwel alle koloniale samenlevingen een veel grotere groep, in Latijns Amerika en het Caraïbische gebied in het algemeen in een verhouding van twee staat tot een.¹²⁶ Kleijwegt recapituleert drie verklaringen die daarvoor zijn gegeven. In de eerste plaats waren vrouwen veelal huisslaven en daardoor in de directe nabijheid van hun meester. Dit vergrootte in belangrijke mate hun kansen om de affectie van de meester te winnen en om voor hun goede diensten [en soms partnerschap] te worden beloond met vrijlating. Een tweede verklaring is dat vrouwen gemakkelijker betrokken raakten in economische activiteiten op de lokale markt, waarmee zij in staat waren een eigen inkomen te verwerven, terwijl zij tegelijkertijd veelal een lagere marktwaarde hadden. Zij waren daardoor sneller in staat om zichzelf vrij te kopen. Tenslotte wordt betoogd dat er nauwe banden waren tussen moeders en kinderen en dat veel vrouwen werden vrijgekocht door hun eigen, eerder vrijgelaten kinderen. De centrale vraag die moet worden gesteld volgens Kleijwegt is in hoeverre vrouwen actief dan wel passief betrokken waren in het proces van manumissie.¹²⁷

Patterson noemt nog een reden, die volgens hem de allerbelangrijkste is: vrije vrouwen waren afhankelijker dan vrije mannen, met als gevolg dat de meester minder risico liep om met de manumissie van een slavin ook haar diensten volledig te verliezen. Tegelijkertijd betaalden vrouwen wel in de regel hun volledige marktwaarde.¹²⁸

Uit tabel 2.9a blijkt dat verreweg het merendeel van de gemanumitteerde Curaçaose vrouwen eveneens zwart was. Van 1.246 vrijgelaten vrouwen is de etniciteit bekend. Hiervan was 71,5% zwart (891 personen). De groep gekleurde vrouwen maakte 28,5% van de gemanumitteerden uit. Dit waren totaal 355 personen. Mulatten vormden een meerderheid met 22,6% van het totaal aantal gemanumitteerden (282 personen); 3,3% waren sambo's (41 personen); 2,6% mesties of casties (samen 32 personen). De verdeling is vrijwel identiek aan die van de mannelijke gemanumitteerden. Ook hier is door gebrek aan gegevens niet vast te stellen in hoeverre deze verdeling al dan niet een afspiegeling is van de kleurverdeling binnen de Curaçaose slavenpopulatie als geheel.

Uit tabel 2.9b blijkt dat het merendeel van de gemanumitteerde vrouwen, evenals de mannen, voor vrijlating betaalde. Van de 1.240 manumissies waarvan bekend is of deze een

126. Kleijwegt, 'Freedpeople', 29.

127. Ibidem, 30-31. Zie ook Patterson, *Slavery*, 263.

128. Patterson, *Slavery*, 263-264.

vrijgeving of vrijkoop betroffen, is in 767 gevallen (62%) een bedrag betaald. Totaal 473 personen (38%) kregen hun vrijheid gratis. Van de 874 zwarte vrouwen waarvan bekend is hoe zij werden gemanumitteerd betaalde 530 (61%) een bedrag en 344 (39%) kregen zonder betaling hun vrijheid. Bij de groep van 349 gekleurde vrouwen waarvan de vorm van manumissie bekend is, was in 66% van de gevallen (231 personen) sprake van de betaling van een vrijkoopsom en voor 34% (118 personen) was de manumissie gratis.

Dit komt overeen met het patroon voor de groepen van zwarte en gekleurde mannen. Ook hier zijn de verschillen tussen de twee groepen dus minimaal. Zwarte vrouwen kregen relatief iets vaker hun vrijheid zonder betaling, maar het verschil is slechts 5%.

Kinderen

Kinderen vormden in de regel een belangrijke groep binnen het totaal aantal gemanumitteerden, maar tegelijkertijd konden er grote verschillen zijn zowel tussen koloniën als binnen een en dezelfde kolonie. Binnen de Braziliaanse koloniale samenleving bijvoorbeeld, vertonen drie verschillende gebieden, Bahia, Sabará en Rio de Janeiro, drie geheel verschillende beelden. In Bahia maakten kinderen tussen 30% en 45% van de gemanumitteerden uit. Voor Sabará zijn geen gegevens over aantallen gemanumitteerde kinderen, maar wel kan worden vastgesteld dat er meer meisjes dan jongens werden gemanumitteerd en dat het overgrote deel van de kinderen mulatten waren. De meesters vroegen bovendien in de meeste gevallen geen compensatie. In Rio de Janeiro was het aantal vrijgelaten kinderen niet meer dan 13% terwijl het voor het overgrote deel nageslacht van de eigenaar betrof, *crias de casa*.¹²⁹ Volgens Patterson moet er een verband zijn tussen omvangrijke manumissie van kinderen, hoge kindersterfte onder de slavenbevolking en een regelmatige aanvoer van nieuwe slaven: waar een extreem hoge kindersterfte voorkwam onder de slavenpopulatie terwijl er een regelmatige nieuwe aanvoer was zouden slaveneigenaren eerder geneigd zijn kinderen te manumitteren dan volwassenen. Dit is echter vooral een vermoeden want cijfers om dit te ondersteunen ontbreken. Patterson noemt in dit verband Bahia als een van de gebieden waar dit het meest duidelijk naar voren kwam. Hetzelfde gold volgens hem voor Cuba in de negentiende eeuw en voor het niet-Latijnse deel van het Caraïbisch gebied.¹³⁰

Uit tabel 2.10a blijkt dat bij de manumissie van kinderen, anders dan bij de volwassenen, zwarten een minderheid vormden. Van de In 397 gevallen kon de etniciteit niet worden vastgesteld; voor 1169 kinderen is deze wel genoteerd. Hiervan was slechts 26,5% (312 kinderen) zwart. De gekleurde kinderen vormden bovendien, ook anders dan bij de volwassenen, een veel meer divers beeld: van de 857 kinderen was 56% mulat (483 personen), 13% (112 personen) werd als sambo gekwalificeerd, 27% 'musties' en 3% was casties. Daarnaast werden nog tweemaal een grief en eenmaal een poesties genoemd. Dat blank vaderschap, al dan niet van de meester zelf, hier een factor is mag worden aangenomen.

In tabel 2.10b is een overzicht gegeven van vrijkoop en vrijgeving onder kinderen. In

129. Ibidem, 31-32.

130. Ibidem, 267.

1.555 gevallen is hierover informatie gevonden. De verhouding tussen vrijkoop en vrijgeving is nauwelijks anders dan bij volwassenen: in 941 gevallen, of wel 60,5% was sprake van vrijkoop en in 614 gevallen, dat is 39,5%, van vrijgeving. Evenals bij de volwassenen zijn de gegevens ook uitgewerkt voor de zwarte en gekleurde kinderen afzonderlijk, waarbij tevens een uitsplitsing is gemaakt naar jongens en meisjes. Gezien de grotere diversiteit onder de gekleurde gemanumitteerde kinderen zijn hier, anders dan bij de volwassenen waar alleen de grootste groep, namelijk de mulatten, in beschouwing is genomen, alle groepen opgenomen.

Voor de zwarte kinderen zijn de gegevens uitgewerkt in tabel 2.10c. Van 304 kinderen zijn gegevens over de vorm van manumissie gevonden. Het betreft totaal 138 jongens en 167 meisjes. Wat betreft de verhouding tussen de aantallen dus geen opmerkelijk verschil. Het verschil tussen aantallen jongens en meisjes is het grootst bij vrijkoop, namelijk 13% meer meisjes. Bij vrijgeving is het verschil, 2 kinderen, verwaarloosbaar. Bij de zwarte kinderen is er een afwijking van het hiervoor vastgestelde patroon in de verhouding tussen vrijkoop en vrijgeving: 68% vrijkoop (207 kinderen) en 32% vrijgeving, een verschil van ongeveer 10%.

Voor de gekleurde kinderen zijn de gegevens uitgewerkt in tabel 2.10d. Van 852 kinderen is de vorm van manumissie bekend: totaal 409 jongens en 452 meisjes. In 59% van de gevallen was sprake van vrijkoop en in 40% was de manumissie gratis. Het groter aantal vrijgevingen bij kinderen wordt dus vooral veroorzaakt door gekleurde kinderen, waarschijnlijk was in veel gevallen de meester de natuurlijke vader.

2.4 De manumittenten

Omdat meesters in de regel meerdere slaven manumitteerden, was het aantal manumittenten aanzienlijk kleiner dan het aantal vrijgelatenen. De joodse meesters waren vrijwel zonder uitzondering Sefardim; de blanke christenmeesters bestonden voornamelijk uit protestanten, maar er waren ook rooms-katholieken, veelal Fransen en Spanjaarden die zich op Curaçao hadden gevestigd. Daarnaast waren er de vrije zwarte en gekleurde slavenbezitters, die vrijwel zonder uitzondering rooms-katholiek waren. Hiervoor is al geanalyseerd in hoeverre er verschillen waren in patronen van gratis manumissie door mannelijke en vrouwelijke meesters uit de verschillende etnische groepen. Hier zal de breder worden gekeken naar de verschillende wijzen waarop manumissies binnen de blanke christelijke, niet-blanke vrije en Sefardische groepen van slaveneigenaren plaats vonden. Hebben etnische achtergrond en of religie van de meesters mogelijk een rol gespeeld bij manumissie? Op grond van de door Van der Lee verzamelde informatie uit de overgeleverde vrijbrieven en bijbehorende bijlagen, kan een overzicht worden gemaakt van het aandeel van deze verschillende groepen bij manumissie en van eventuele voorkeuren voor verschillende vormen van manumissie.

Daarnaast waren er nog de institutionele slavenbezitters: de WIC, na 1791 feitelijk de Staten-Generaal, de verschillende christelijke kerkgenootschappen en de joodse gemeente. In het overzicht van Van der Lee zijn slechts drie manumissies aangetroffen van religieuze organisaties.¹³¹ Het aantal manumissies door de WIC en na 1791 het gouvernement bedroeg

131. Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*, 169, 10 september 1776, nr. 70, de neger Matheeuw, een timmerman en eigendom van de armen van de Gereformeerde gemeente, werd gemanumitteerd door de kerkenraadsleden Jacobus Crisson en Sigismundus Weever na betaling van een bedrag van 200 peso; 208, 1 mei 1782, nr. 74,

31 (zie tabel 2.11d) Over de achtergronden van deze manumissies is meer uitgebreide informatie voor handen, omdat hiervoor officieel toestemming vanuit het moederland noodzakelijk was. In de overgezonden brieven en papieren wordt hierover correspondentie aangetroffen. Hieraan zal in een afzonderlijke paragraaf aandacht worden besteed. Maar eerst zal de manumissie door de particuliere slavenbezitters per etnische groep worden behandeld.

Blanke christenen

Blanke christenen, overwegend maar niet uitsluitend protestanten, vormden de grootste groep onder de manumittenten. Uit tabel 2.6 blijkt dat van deze groep bestaande uit totaal 502 mannen (60%) en 340 vrouwen (40%) gezamenlijk 2.064 slaven manumitteerden, 62% van het totale aantal gemanumitteerden waarvan de vrijbrieven bewaard zijn gebleven. Het aantal manumissies door mannelijke en vrouwelijke meesters was proportioneel hieraan gelijk: vrouwen waren verantwoordelijk voor de manumissie van 40% van deze slaven (830 personen) en de mannen dus voor de overige 60% (1.234 personen). Van de gemanumitteerde slaven werd zo'n 40% (totaal 815 personen) gratis gemanumitteerd en circa 60% (1.214 personen) tegen betaling van een vrijkoopsom. Van een klein aantal van 35 slaven is de wijze van manumissie niet bekend. De door blanke christenen vrijgegeven slaven bestonden voor 45% uit kinderen (368 personen), voor 40% uit vrouwen (323 personen) en voor 15% uit mannen. De verhouding voor vrijgekochte slaven is vrijwel identiek: 47,5% bestond uit kinderen (1.214 personen), voor 37,5% uit vrouwen en voor 15% uit mannen (179 personen).

Waren er wat betreft vrijkoop en vrijgeving en de verhouding tussen gemanumitteerde mannen, vrouwen en kinderen nog verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke manumittenten? Van de 810 door vrouwen in vrijheid gestelde slaven waarvan de wijze van manumissie bekend is werd 38% (309 personen) gratis gemanumitteerd en 62% (501 personen) tegen betaling. Bij de mannen was deze verhouding 41,5% vrijgeving (506 personen) en 58,5% vrijkoop (713 personen). Het verschil is klein (3,5%), maar blanke christenmannen blijken iets meer genegen te zijn geweest tot vrijgeving. Dit zou kunnen duiden op affectieve banden met minnaressen en natuurlijke kinderen als motief voor manumissie, maar even goed op een hardere opstelling dan vrouwelijke manumittenten ten opzichte van oude onproductieve slaven die men kwijt wilde.

Van de door blanke christenvrouwen gemanumitteerde slaven was 15% man (127 personen), 38% vrouw (317 personen) en 46% kind (383 personen). Dat komt vrijwel overeen met het algemene patroon, wat betekent dat dit voor de mannen vrijwel identiek moet zijn: 15,5% mannen (191 personen), 38,5% vrouwen (473 personen) en 46% kinderen (570 personen). Deze cijfers komen ook vrijwel overeen met de hiervoor besproken patronen van vrijgeving door mannelijke en vrouwelijke christenmeesters.

de mulattin Catalina Jansz, slavine van de joodse gemeente, ontving haar manumissiebrief van de Parnassim na betaling van 300 peso; 297, 24 april 1800, de neger Lucas de la Crus ontving zijn manumissiebrief van de pastoors en de kerkenraden van de rooms-katholieke kerk na betaling van een bedrag van 150 peso.

Sefardische joden

Jonathan Schorsch berekende op basis van de regesten van vrijbrieven in het overzicht van Van der Lee dat 23,5% van de gemanumitteerden joodse meesters hadden: 792 vrijgelaten slaven op een totaal aantal van 3.375 tot en met 1800. Schorsch betrok in zijn telling ook slaven van niet-joden die door Sefardische joden werden vrijgekocht maar niet de slaven van joden die door niet-joden werden vrijgekocht, evenmin als vrijgelaten slaven van niet-blanke meesters met joodse namen.¹³² Deze telling wijkt enigszins maar niet extreem af van mijn eigen telling, waarbij alleen is uitgegaan van de joodse meesters, omdat hun bereidheid tot medewerking aan een realisering van manumissie uiteindelijk doorslaggevend was. Maar het vrijkopen door joden als derde partij van een slaaf van een niet-joodse meester is niet meegeteld en evenmin als door Schorsch zijn de niet-blanke meesters met joodse namen in deze categorie opgenomen. Het totaal aantal door Sefardische joden gemanumitteerde slaven bedroeg volgens mijn telling 788 op een totaal van 3.292 vrijgelaten slaven (zie tabel 2.6). Dit komt neer op 23,9%, een fractie hoger dan Schorsch berekende. Bij deze gemanumitteerden zijn niet degenen gerekend die pro forma vrijbrieven hadden gekregen, wat een deel van het verschil met de telling van Schorsch kan verklaren. Schorsch meent dat het joodse aandeel in de manumissie op Curaçao als ruim beschouwd kan worden gezien het feit dat zij slechts 15,5% van de slaven op Curaçao in eigendom hadden. Hij verwijst daarbij naar een telling uit 1765, waarschijnlijk gebaseerd op een lijst van het zwarte hoofdgeld. Dit geeft wel enige indicatie, maar tegelijkertijd moet worden aangetekend dat de zwarte hoofdgeldlijsten als bron voor het slavenbezit notoir onbetrouwbaar zijn. Waarschijnlijk was hierop hooguit een kwart van het werkelijk aantal aanwezige slaven vermeld.¹³³

Schorsch had geen bewijzen gevonden voor de afgifte van specifieke manumissiebrieven volgens de *halacha*, de joodse rituele wet, of voor rituele onderdompeling van gemanumitteerde slaven in het *mikveh*, het ritueel bad. Wel meende hij dat de Curaçaose Sefardim de *halacha* hebben gevolgd en manumissies niet anders dan per testamentaire dispositie hebben geregeld. Dit kan echter niet worden onderschreven. Op grond van het overzicht van Van der Lee werd slechts in 120 van 788 gevallen van manumissie een vermelding gevonden dat deze na de dood van de eigenaar had plaats gevonden. In het merendeel van de gevallen betrof dit vrijgeving en in enkele gevallen vrijkoop.¹³⁴

Religieuze aspecten met betrekking tot manumissies door joden zouden volgens Schorsch tenslotte mogelijk af te leiden zijn uit het opvallend vaak samenvallen van vrijlating met joods nieuwjaar of met Pesach, het joodse Paasfeest. Dit zou kunnen duiden op een religieuze motivering voor manumissie. Hij noemt ook het geval van het acht dagen oude zwarte jongetje Domingito, slaaf van Abraham Dias Coutino, wiens manumissie volgens Schorsch mogelijk gekoppeld zou kunnen zijn aan het gebruikelijke moment van besnijdenis van een in het huis van de meester geboren slaaf.¹³⁵ Het betreft dezelfde Domingito die hiervoor al werd genoemd bij de behandeling van de pro forma manumissie; hij ontving

132. Schorsch, *Jews and blacks*, 232; 454, noot 88.

133. Jordaan, 'Curaçao slavemarket', 222.

134. Schorsch, *Jews and blacks*, 232; Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*.

135. Ibidem, 234.

zijn manumissie ‘om te mogen navigeren’.¹³⁶ Domingito ging dus waarschijnlijk op reis. Bewijzen voor religieus gemotiveerde manumissie door Sefardim op Curaçao zijn, zo moet worden geconcludeerd, hoe dan ook mager.

In totaal werden door Sefardim 206 slaven vrijgegeven zonder betaling, van welke manumissies er echter later 11 weer werden ingetrokken. Het aantal vrijgekochte slaven bedroeg 569, terwijl van 13 slaven de wijze van manumissie onbekend is. De verhouding tussen vrijgeving - de ongedaan gemaakte gevallen niet meegerekend - en vrijkoop is hier respectievelijk 25,5% tegenover 74,5%. De verhouding wat betreft leeftijd en geslacht van de door joden gemanumitteerde slaven is bij vrijgeving: circa 11,5% mannen (24 personen), 34,5% vrouwen (71 personen) en 54% kinderen (111 personen). Bij vrijkoop zijn deze verhoudingen 10% mannen (57 personen), 38,5% vrouwen (219 personen) en 51,5% kinderen (293 personen). In vergelijking met de groep blanke christenmeesters lijken joodse meesters dus duidelijk minder geneigd tot vrijgeving, een verschil van zo'n 15%. Ook werden door joodse meesters in vergelijking met blanke christenen verhoudingsgewijs minder mannen en ook iets minder vrouwen gemanumitteerd, respectievelijk 5% en 1,5%, en meer kinderen, namelijk 6,5%.

Het aantal mannelijke joodse manumittenten was ruim tweemaal zo groot als het aantal vrouwelijke, 237 tegenover 113. De verhouding tussen vrijkoop en vrijgeving bij de vrouwelijke meesters was respectievelijk 67% (144 personen) en 33% (70 personen). Bij de mannelijke manumittenten was dit bijna 76% (136 personen) tegenover 24% (501 personen). Joodse vrouwen lijken dus meer dan de mannelijke meesters geneigd te zijn geweest om hun slaven gratis te manumitteren. Ten aanzien van het aantal gemanumitteerde mannen, vrouwen en kinderen zijn de verhoudingen bij mannelijke joodse meesters 11,5% mannen (66 personen), 38% vrouwen (217 personen) en 50,5% kinderen (288 personen). Bij de vrouwelijke manumittenten is de verhouding respectievelijk 9% (20 mannen), 36,5% (79 vrouwen) en 54,5% (118 kinderen). Joodse vrouwen manumitteerde in vergelijking met de mannelijke meesters relatief iets minder mannen en vrouwen, respectievelijk 2,5% en 1,5%, en 4% meer kinderen.

Vrije zwarten en gekleurden

Uit tabel 2.6 blijkt dat de 141 als vrije zwarten en gekleurde meesters geïdentificeerde manumittenten voor totaal 269 slaven vrijbrieven lieten opmaken. De verhouding tussen vrijgeving en vrijkoop is afgerond 64% vrijgeving (168 personen) tegenover 36% vrijkoop (96 personen). Dit is de tegenovergestelde verhouding van de manumissies door blanken. Van vijf slaven is de wijze van manumissie niet bekend en een geval van vrijgeving werd later ongedaan gemaakt. In vergelijking met de blanke slaveneigenaren waren zwarte en gekleurde slaveneigenaren dus duidelijk meer geneigd tot gratis manumissie. Van de door de vrije gekleurde groep als geheel vrijgegeven slaven was 7% man (12 personen), 34,5% vrouw (58 personen) en 58,5% kind (98 personen). Bij vrijkoop waren deze aantallen respectievelijk 12,5% (12 mannen), 45% (43 vrouwen) en 42,5% (41 kinderen). In verhouding kochten dus opvallend veel meer volwassen slaven en slavinnen van zwarte en gekleurde meesters zich vrij dan dat er gratis hun vrijheid kregen, respectievelijk 5,5% en 10,5%. Tegelijkertijd

136. Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*, 39, nr. 50b, 25 juli 1743.

werden in verhouding aanzienlijk meer kinderen vrijgegeven dan er werden vrijgekocht: 16%.

De 92 vrije zwarte en gekleurde vrouwen manumitteerden 17 mannen, 59 vrouwen en 91 kinderen, respectievelijk 10%, 35% en 54%. Van het totaal aantal door vrije meesters gemanumitteerden kwam 63% voor rekening van de vrouwen. De 49 mannen schonken al dan niet tegen betaling de vrijheid aan 8 mannen, 43 vrouwen en 49 kinderen, respectievelijk 8%, 43% en 49%. Zwarte en gekleurde meesters manumitteerden dus relatief minder mannen en kinderen en meer vrouwen. Familiebanden kunnen een rol hebben gespeeld bij het relatief hoge percentage vrijgevingen door vrije meesters en daarnaast partnerschap, ook voor vrouwen. Waar een seksuele relatie tussen een blanke vrouw en een slaaf vrijwel ondenkbaar was, lag dit voor vrije zwarte en gekleurde vrouwen anders. De partner van de vrije zwarte vrouw Mariana Franko, wier veroordeling door de raad in het volgende hoofdstuk uitgebreid aan de orde zal worden gesteld, was een slaaf.¹³⁷

De WIC als manumittent

Van de institutionele slaveneigenaren was de WIC de belangrijkste. Na 1791 gingen de bezittingen en schulden van de WIC over op de staat en daarmee werden ook de voormalige WIC-slaven staatseigendom, gouvernementsslaven. De WIC en het gouvernement behoorden daarmee tot de grootste slavenbezitters en ook tot de belangrijkste manumittenten met gezamenlijk totaal 31 manumissies. De manumissies door de WIC en, na 1791, het gouvernement zijn opgenomen in tabel 2.11d. Alle manumissies betroffen vrijkoop. Onder de manumissies zijn er acht van slaven op Bonaire.

De WIC was aan het begin van de achttiende eeuw de grootste slaveneigenaar. De Compagnie exploiteerde tot 1717 een achttal plantages waarop enkele honderden slaven werkten. Omdat verantwoording afgelegd moest worden over het beheer van de bezittingen van de Compagnie wordt in de correspondentie met de bewindhebbers regelmatig informatie aangetroffen over manumissie van Compagnie-slaven. Het lokale bestuur kon daar in principe niet zelfstandig over beslissen, maar moest eerst toestemming vragen aan de bewindhebbers.

Slaven van de Compagnie die door ouderdom of invaliditeit niet meer of onvoldoende productief waren, werden aangeduid als ‘doodeters’, mensen die wel moesten worden onderhouden wat natuurlijk kosten met zich meebracht, maar waarvan de Compagnie weinig nut had omdat ze onvoldoende arbeid konden leveren. Slechts een enkele maal is sprake van een zekere zorg voor deze groep. Over de slaven die achter het fort Amsterdam waren gehuisvest werd in 1704 gemeld dat daaronder zes mannen waren die werden gekwalificeerd als ‘seer Stock oude menschen die door haer Lang Jarige diensten en arbeijt als vrij gaen.’ De Compagnie zorgde voor hun onderhoud omdat zij ‘anders souden vergaen moete.’¹³⁸ Maar het kon ook gebeuren dat dergelijke slaven op een weinig elegante wijze aan de kant werden gezet. In 1702 meldde directeur Nicolaas van Beek aan de kamer Amsterdam dat tijdens de laatste openbare veiling tien oude en afgeleefde slaven van de WIC-plantages, waarvan het

137. Zie ook Jordaan, ‘Free blacks and coloreds’, 72-76.

138. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 1147 (niet gefolieerd of gepagineerd), document La. T, inventaris ‘van alle des Ed Compagnies plantagies en negros Slaven, beestialen, Coralen en gereetschappen’, 1, 2, 3, 4, 5 en 8 september 1704.

merendeel uit doodeters bestond, waren verkocht. Hij was voornemens om bij gelegenheid de Compagnie van meer van deze ‘onnutte montgangers’ te verlossen.¹³⁹ Mogelijk dat de enige die geïnteresseerd waren om deze niet langer economisch rendabele slaven te kopen naaste familieleden of vrienden waren. Zo kocht Francisco Juan – naar de naam te oordelen een vrije – in 1711 voor een bedrag van 60 peso een ‘oude en afgeleefde negerin van Hato, niet waardig voor de kost te houden, zijnde het merk al uitgegroeid’, wat wil zeggen dat het oorspronkelijk brandmerk dat zij bij aankomst op Curaçao had ontvangen niet meer leesbaar was. Sablica Bade kocht een eveneens als oud en afgeleefd omschreven Compagnie-slavin van achter het fort, gemerkt ‘52’ voor 80 peso.¹⁴⁰ Als bedacht wordt dat een pieza de india in deze periode een 108 peso kostte, dan zal duidelijk zijn dat aan deze twee aankopen andere dan economische overwegingen ten grondslag lagen.

Het verkopen van oude of invalide slaven bleek in veel gevallen lastig. Van de 352 slaven die de Compagnie in 1729 volgens de boeken in eigendom had werden er 140 als oud en gebrekkig gekwalificeerd. Volgens directeur Du Fay had het geen zin om te proberen deze mensen te verkopen omdat er geen kopers voor zouden zijn. Hij refereerde daarbij aan een dergelijke verkoping door directeur Jonathan van Beuningen in 1717 die was geëindigd in een drama. Toen was de vendu bij gebrek aan belangstelling gestaakt, waarna de directeur had besloten om deze slaven uit ‘compassie’ vrij te geven, maar ‘[w]anneer den directeur Jonathan van Beuningen bevond dat zij alle in de stad gingen beedelen ende sommige zig tot steelen begaven ende diesweegens door de gemeente op de straten dood geslagen, andere door hongerdood gevonden wierden tot een spot van de Ed. Comp. die haar als bosaalen uyt haar land hier hebbende gebragt ende in haar Jonkheyd soo veele jaren het werk van haar genoten in haren ouden dag tot die miseerie haar gebragt hadde, weshalve den Directeur Jonathan van Beuningen zig ter dier tijd seer verleegeen heeft bevonden’.¹⁴¹ De enige mogelijkheid om van oude en gebrekkige slaven af te komen zonder de schande dat dezen naderhand van honger en ellende omkwamen was om degenen die ‘hare vrienden ende bekende neegers alhier hebben’ tegen een geringe prijs aan deze vrienden te verkopen met conditie van de selve haar leeven lang geduurende te moeten onderhouden om alzo van de hals van de Ed. Comp. aff te geraken’. Maar omdat de meesten geen vrienden op Curaçao hadden, raadde Du Faij een openbare verkoping af.¹⁴²

Hoewel in het overzicht van Van der Lee geen door de WIC afgegeven manumissiebrieven zijn opgenomen van voor 1764, zijn ook voor die tijd al vrijbrieven verstrekt. Directeur Du Faij meldde in 1722 dat hij in overleg met Commissaris Juan Pedro van Collen ‘op den negende mey drie stokoude slaven, waar onder een oude negerin, [had] vrij gegeven, mits betalende een van de selve neegers met sijne hysvrouwe te samen 120 pesos alsoo die een sommetje daar toe hadden vergaderd ende de andere, arm sijnde, 30 pesos, die op de cassa reekeninge sijn gebragt’.¹⁴³

139. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 566, Van Beeck aan kamer Amsterdam, 4 april 1702, 558r-558v.

140. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 571, kasrekening over de periode 30 juli 1711 tot 12 januari 1712, 134v, 139v.

141. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 579, Du Faij aan kamer Amsterdam, 21 maart 1729, 337r.

142. Ibidem, 336v-338v.

143. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 576, Du Faij aan kamer Amsterdam, 30 mei 1722, 501v.

Manumissies geschieden niet altijd met medeweten van de bewindhebbers. Directeur Faesch had de negerin Servina, die ongeveer 30 jaar oud was, en de mulattin Dominga Zeerover van ongeveer 40 jaar gemanumiteerd wegens trouwe dienst. Maar volgens zijn opvolger Rodier was deze manumissie niet legaal omdat het slavinnen van de WIC betrof en de bewindhebbers er niet in waren gekend. Rodier vroeg zich af hoe hij in deze gevallen moest handelen: vrijlaten of niet? In de bijgevoegde kopien van de vrijbrieven werden beide vrouwen als oud en afgeleefd omschreven.¹⁴⁴

Fiscaal en Commissaris van de slavenhandel Beeldsnijder stelde vast dat Faesch er een gewoonte van had gemaakt om zowel van het slavenbestand van Bonaire als het slavenbestand van Hato van tijd tot tijd valse aangiften van sterfte te doen om de slaven zo buiten de inventarissen te houden en zonder overleg met de bewindhebbers slaven te manumitteren. Aanvankelijk was gedacht dat het om niet meer dan een stuk of zeven slaven ging, maar inmiddels was sprake van 22 slaven. Onder deze slaven waren ook de door Faesch gemanumiteerde vrouwen Dominga Zeerover en Servina. Dit bleken allesbehalve oude en afgeleefde mensen zoals in hun vrijbrieven stond. Zij waren volgens Beeldsnijder inmiddels de ‘ruwe’ dienst ontwend en hij pleitte ervoor om hen hun vrijheid te laten. Ook de andere slaven waren volgens de commissaris nu gewend aan een leven als huisbediende en niet langer geschikt om bijvoorbeeld op Bonaire te worden tewerkgesteld. Zij konden naar zijn mening het beste worden verkocht want zij waren nu ‘beschaafder’ geworden en ‘meede in staat om de resteerende aan te spooren tot eenige onaangename onderneeminge als met klijne vaartuijgen naar de Spaansche Cust te refugeeren of wel in de dienste opsettelijk te opposseeren, gevolgen die met reeden te dugten zijn’.¹⁴⁵

Een uiteindelijke beslissing over de twijfelachtige manumissies van Servina en Dominga Zeerover zou nog een aantal jaren op zich laten wachten. Servina presenteerde uiteindelijk een andere vrouw om haar plaats in te nemen en ontving van Van Bosvelt daarop in 1761 haar definitieve vrijbrief. De mulattin Dominga Zeerover smeekte ook om haar vrijheid ten einde haar drie kinderen in vrijheid te kunnen opvoeden. Van Bosvelt wilde echter hierover de nadere orders van de bewindhebbers afwachten.¹⁴⁶ Een jaar later vroeg directeur Van Bosvelt opnieuw aan de bewindhebbers om advies inzake haar vrijlating en die van haar kinderen.¹⁴⁷ Uiteindelijk berichtte hij de bewindhebbers dat hij de ‘mulattin Zeerover’ en haar kinderen hun vrijheid had gegeven en een negerin met een gelijk aantal kinderen in hun plaats had gesteld. ‘Als Uweled. Grootagtbaaren konde behaage om mijn van diergelijke vrijbrieven te laten disponeere’, zo voegde hij eraan toe, ‘souw ik voordeel doen, alsoo er Gebrekkelijke

144. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 602, Rodier aan kamer Amsterdam, 20 juni 1759, 96r-97r; bijlage, 104r-107r.

145. Ibidem, Beeldsnijder aan kamer Amsterdam, 20 juni 1759, 697r-702r. Zie ook in hetzelfde inv.nr. een opgave van 21 november 1758, 707r-708r. Het zou gaan om de volgende 22 slaven: 1 mulattin genaamd Dominga Zeerover met drie kinderen, Juan Anthonij, Fruijtje en Jan; 1 neger genaamd Boneijre alias Christoffel Anthonij; een neger genaamd Guantie Largo alias Lange Guantie; een neger Domingo Loopi, de gewezen factor van Hato; een neger Frans; een neger Domingo Martijn; een neger Andries, een schapenwachter; een neger Mingeel, de kok; een negerjongen Juan Gose, bij de timmerman achter het fort; een negerin Anna met twee kinderen Francisco Mulat en Leena; een negerin Servina; een negerin Marta; een negerin Pauletta met kind Siesco; een negerin Annica met grote zoon Guanico; een negerin Marta Guapata.

146. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 603, Van Bosvelt aan kamer Amsterdam, 17 april 1761, 639-640.

147. Ibidem, Van Bosvelt aan kamer Amsterdam, 12 januari 1762, 996-1000.

en bejaarde mijn smeecken om haar vrijbrief mits andere in Plaats te geeven die beeter sijn anders verlang ik niet om vrijbrieven te geeven'.¹⁴⁸

Het door de lokale autoriteiten tegenover de bewindhebbers gebruikte argument dat de manumissies waarvoor toestemming werd gevraagd oude of invalide slaven betroffen, die geen waarde meer hadden voor de Compagnie en waarvoor bovendien nog een bedrag werd betaald of vervangende slaven in hun plaats gesteld, keert steeds terug. Op Hato was een slavinn genaamd Catharina, berichtte directeur Rodier, die kanker had en geen week meer te leven. Zij had 100 pesos gegeven met het verzoek zich daarmee te mogen vrijkopen. Een andere slaaf, Domingito van Bonaire, was al sedert 8 tot 10 jaar gebrekkig en lam. Hij had voorgesteld om 150 stukken van achten voor zijn vrijheid te betalen. Wanneer de bewindhebbers akkoord gaan zouden zijn vrienden het geld opbrengen. Zij hadden al 100 schepels maïs in het magazijn van de Compagnie op Bonaire gebracht, wat het equivalent was van 100 peso.¹⁴⁹ Op de plantage Hato bood een omstreeks zestig jaar oude negerin genaamd Juliana 100 peso voor haar vrijheid. Volgens Rodier was ze niet meer waard: 'Als Uw Edele Groot Achtbaare die prijse gelieve te accepteere soude als dan de vrije brieff opgemaakt worden.'¹⁵⁰ Enkele jaren later bood de 'neger' Domingito, eveneens van Hato, 150 peso voor zijn vrijheid. Volgens Rodier was de man oud en gebrekkig en nog niet de helft van dat bedrag waard.¹⁵¹

Soms lijkt het gouvernement ook het uiterste er uit te willen halen. Voor de mulattin Maria Sebel, 37 jaar oud, en haar zoon Francisco Lourens, 10 jaar oud, was 300 peso geboden om hen vrij te kopen. Maar, zo schreef directeur Rodier, 'alsoo ik wiste dat die genee die haar wilde vrijkopen iets meer kost geeven, heeft sij van de week gepresenteerd der Ps. 400 soo als ik haar gesegt had. 't Is ruijm betaald alsoo sij heeft een accident aan een van haar beenen en haar zoon een mismaakt mond; als slaaf soude ik se niet eens wille hebben voor Ps 300'.¹⁵²

De betrokkenheid van derden bij de vrijkoop blijkt verschillende malen. Een negerin genaamd Maria Martha, 29 jaar oud, die op het gouvernement tewerkgesteld was had 200 pesos geboden voor haar vrijheid en die van haar 4 maanden oude zuigeling Catherina Francesca. Maar zij kreeg van Rodier te horen dat zij voor de vrijkoop van haarzelf en haar zuigeling 50 peso meer moest betalen dan de 200 die zij geboden had. Maria Martha vroeg de directeur daarop 'om twee a drie maenden te moogen hebben om haar vrienden te bepraeten om haar deese augmentatie te sien te fournereen. Dit gelukte, zij het met moeite, en Maria Martha ontving in augustus 1771 een vrijbrief voor haarzelf en haar kind Catharina Francesca.¹⁵³ Maria Martha bleek nog twee kinderen te hebben, twee dochters van vijf en acht jaar oud, die ze drie jaar later wist vrij te kopen.¹⁵⁴

148. Ibidem, Van Bosvelt aan kamer Amsterdam, 21 mei 1762, 1142.

149. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 605, Rodier aan kamer Amsterdam 18 juli 1766, 308-310.

150. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 604, Rodier aan kamer Amsterdam, 14 februari 1763, 211.

151. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 609, Rodier aan kamer Amsterdam, 6 juni 1774, 629-630.

152. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 610, Rodier aan kamer Amsterdam, 10 juli 1777, 618.

153. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 607, Rodier aan kamer Amsterdam, 20 mei 1769, 358; Rodier aan kamer Amsterdam, 24 juli 1770, 612-613; inv.nr. 608, Rodier aan kamer Amsterdam, 5 augustus 1771, 395; Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*, 143, 2 augustus 1771, nr. 45, manumissie van de Compagniesnegerin Maria Martha en haar kind Catharina Francisca door gouverneur Jean Rodier voor 250 peso, met verwijzing naar een missive van de bewindhebbers, 28 maart 1770.

154. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 609, Rodier aan Kamer Amsterdam, 21 mei 1773, 67; Van der Lee, *Curaçaose vrijbrieven*, 153, 10 februari 1774, nr. 12, manumissie voor de sambose meisjes Louisa Margaritha en Cicilia Filicia, dochters van de negerin Maria Martha door gouverneur Jean Rodier voor 200 peso, betaald door

De twee dochters van de mulattin Regina, die zelf 250 peso had geboden voor haar eigen vrijheid, zouden door hun vader worden vrijgekocht. Regina was al op leeftijd en van weinig nut voor de Compagnie, dus directeur De Veer had het aangeboden geld geaccepteerd en wachtte nu op toestemming van de bewindhebbers. Met betrekking tot Regina's twee dochters, adviseerde de directeur om, wanneer het door hun vader geboden bedrag redelijk zou zijn, dit aan te nemen en daarvoor nieuwe slaven te kopen, 'die veel beeter voor 't werk zijn dan 't gemengde bloed waarin doorgaans een hoogmoed en ladunkendheid in doorstraald die haar niet dan met veel moeijten hun pligt doen waarneemen en somwijlen meer murmurering onder de anderen slaaven doet ontstaan waar van de gevolgen bijna altoos nadeelig zijn'.¹⁵⁵

2.5 Juridische complicaties

Hoewel meester en slaaf in principe onderling tot een overeenkomst kwamen over manumissie en de daaraan verbonden voorwaarden, konden zich toch complicaties voordoen. Vaak was dit het gevolg van voortijdig overlijden van de manumittent. De mulattin Annika, die had toebehoord aan de overleden Jan de Mey, was met haar meester nog tijdens diens leven overeengekomen dat zij zich voor 300 pesos zou kunnen vrijkopen. Daarvan had zij hem al een bedrag van 60 pesos betaald. Per testament had Jan de Meij Annika echter gelegateerd aan zijn nicht Sara Druschke, die niet van zins bleek deze overeenkomst te accepteren en daarom dreigde Annika te laten oppakken en in hechtenis plaatsen. Annika verzocht de raad per rekest om haar, wanneer zij het resterende bedrag betaalde, een vrijbrief te geven.¹⁵⁶ Over de uitkomst is geen informatie gevonden; in het overzicht van Van der Lee staan verschillende slavinnen genaamd Annika of Annica vermeld, maar geen was slaaf van Jan de Mey of Sara Druschky. Waarschijnlijk heeft Annika dus aan het kortste eind getrokken.

In januari 1748 richtte een zevental slavinnen zich per rekest tot de raad. Zij en ook hun kinderen zouden volgens testamentaire dispositie uit 1733 van hun inmiddels overleden meesteres, Clasina van Kinswilder, weduwe van de predikant Johannes Ferrarius, hun vrijheid krijgen. Maar dat pas nadat haar zuster en zwager, Magtilda van Kinswilder en Hendrik de Witt, eveneens waren overleden. Dat laatste was inmiddels gebeurd. De vrouwen beschouwden zichzelf en hun kinderen als vrije en onverkoopbare personen. De kinderen die na het overlijden van de testatrice waren geboren, waren dus volgens de redenering van de vrouwen geboren als kinderen van onverkoopbare moeders. De raad was hier in eerste instantie in meegegaan maar had vervolgens zijn standpunt gewijzigd: de kinderen, zowel die voor als die na het overlijden van de testatrice waren geboren, werden nu als slaaf beschouwd. De vrouwen verzochten het raadslid Adriaan Schoonenboom om namens hen te interveniëren en een revisie bij de Staten-Generaal te vragen en zij vroegen om een notariële volmacht voor Schoonenboom. Deze bleek inderdaad bereid om het voor hen op te nemen; met inbegrip van kinderen ging het om totaal 16 mensen.¹⁵⁷ De zaak is echter niet teruggevonden bij de

hun moeder, met verwijzing naar een brief van de bewindhebbers van 10 augustus 1773.

155. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 613, De Veer aan kamer Amsterdam, 14 februari 1786, 974-975.

156. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 1548 (fiche 11), ongedateerd rekest, 350r.

157. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 866 (fiche 13), nr. 183, procuratie, 8 maart 1748, 430r-431r; rekest,

processtukken van de door de Staten-Generaal behandelde revisiezaken.¹⁵⁸

Een andere complicatie betrof de twee kinderen van de slavin Martha Rosia, genaamd Louisa en Bastiaan. Zij waren door Anna Elizabeth Stoonhouse, weduwe Juan Schuurman, in vendu voor hun vrijheid gekocht van hun meester Hendrik de Witt. Om die reden, zo werd vermeld, was de prijs ook niet opgedreven maar laag gehouden. De vader van de kinderen, de vrije neger Pieter Metselaar, zou het bedrag aan de weduwe Schuurman terugbetalen. Maar zij overleed, waardoor de status van de kinderen onduidelijk was geworden. Per rekest werd de zaak aan de raad voorgelegd:

‘Dit dan alsoo waarheyt zijnde, Ed Achtb heeren, kunnen immers de voorn. heeren Executeurs geen instantie na Doode van de wed. Schuurman maaken teegen de voornoemde twee kinderen. Speciaal om hun weeder tot slaaven te maaken en dezelve als de zodanige te verkoopen; daar zij berijts vrij zijn gekogt en dus was sulks ten Perrucele van de koopster mejuffrouw de wed Schuurman want eens vrij altoos vrij en alsoo moeten de heeren Executeurs haar regt of die van den boedel van de wed Schuurman voornoemt vervolgen teegen de vrij neeger Pieter die verbleeven is om de voorn. Kinderen te betaalen.’¹⁵⁹

De rekestrant, Hans Willem van Kinswilder, vroeg de raad de intentie van de weduwe Schuurman te eerbiedigen en de kinderen vrij te verklaren. Mocht de raad er anders over denken en de kinderen tot slaaf verklaren, dan zou van Kinswilder graag in de gelegenheid worden gesteld om de kinderen te kopen.¹⁶⁰ Er is in het archief geen verdere informatie over deze zaak gevonden en evenmin een vrijbrief van de kinderen in het overzicht van Van der Lee.

Het niet erkennen door erfgenamen van een door de overleden erflater bepaalde manumissie kon ook tot complicaties leiden. Pedro Andriesz, alias Coffie vrijneger, was naar eigen zeggen door zijn meester, gouverneur Jeremias van Collen, gemanumitteerd; de vrijbrief dateerde van 17 augustus 1711. Diens zoon Juan Pedro van Collen, had zich evenwel niets daarvan aangetrokken en had hem naar New York gezonden om hem daar te laten verkopen. Daar had hij hulp gekregen om te ontsnappen, maar hij was weer opgespoord en opgepakt op verzoek van J.P. van Collen. Waarschijnlijk is Pedro Andriesz dezelfde persoon waarvan Van Collen, zoals hiervoor is vermeld, beweerde dat deze slechts pro forma was gemanumitteerd. Juan Pedro van Collen was inmiddels ook overleden en de executeur over de nalatenschap, gouvernementssecretaris, mr. Jacob de Petersen, had hem als slaaf op de inventaris van de nagelaten boedel laten plaatsnemen. Pedro Andriesz vroeg de raad om hem van de inventaris af te laten voeren. Naspeuring in het protocol bracht inderdaad de genoemde vrijbrief boven

26 januari 1748 (Verwijzingen naar resolutie van de raad dd 22 november 1747 en een reauditie door sententie bij meerderheid van stemmen, 19 december 1747); schriftelijk verzoek gericht aan het raadslid Adriaan Schonenboom, met kruisjes ondertekend door de gekleurde vrouw Isabel en zwarte vrouwen Bettje, Thea, Clara, Maria, Maartha en Dominga, 26 januari 1748, 433r-434r; inv.nr. 801 (fiche 8), testament van Clasina van Kinswilder, 26 maart 1733, nr. 102.

158. NL-HaNA, 1.01.02, ASG, Processtukken van rechtbanken in West-Indië, inv.nrs. 9488-9628

159. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 14 (fiche 8), rekest van Hans Willem van Kinswilder, 5 mei 1750, 277v-278r,

160. Ibidem, rekest, 5 mei 1750 van Hans Willem van Kinswilder, 277r-278v.

water en de raad ordonneerde om Pedro Andriesz van de inventaris van de boedel van J.P. van Collen, waar hij vermeld stond als de slaaf Coffij, te schrappen.¹⁶¹

Een slaaf die met succes de erkenning van zijn vrijheid en de afgifte van een vrijbrief afdwong was een zekere Donki. Hij was met zijn meesteres, de vrije mulattin Anna Maria Koningh overeengekomen dat hij zich voor een bedrag van 400 peso kon vrijkopen. Afgesproken was dat hij, nadat hij hiervan 200 peso had betaald, zijn vrijbrief zou ontvangen. Hij kon doormiddel van een kwitantie aantonen dat hij deze aanbetaling in contanten had voldaan, maar zijn vrijbrief had hij nog niet gekregen. Hij verzocht gouverneur en raden om Anna Maria Koningh te dwingen zijn vrijbrief te laten opmaken. De Raad besloot dat Donki de resterende 200 peso in de consignatiekassa moest storten en Anna Maria Koningh werd vervolgens gelast een behoorlijk getekende vrijbrief te verlenen of anders zou dat door de Raad worden gedaan.¹⁶²

Ook kon het gebeuren dat een meester op zijn eerdere beslissing om een slaaf te manumitteren terugkwam. Samuel Gomez spande als (voormalige) eigenaar van de (vrije) negerin Juanotta een proces tegen haar aan, waarin hij eiste dat zij hem als slavin zou blijven dienen. Haar vrijbrief was op 22 januari 1727 verleend naar aanleiding van een verzoek van Gomez van 15 januari 1727. Op 24 juni 1727 had Samuel Gomez nog eens geschreven aan Manuel de Salinas om Juanotta haar vrijheid toe te staan. Juanotta werd conform besluit van de Raad echter als vrij beschouwd.¹⁶³ Er zijn maar enkele gevallen bekend van manumissies die later wél ongeldig werden verklaard.

Soms was een meester ook succesvol met het aanvechten van een manumissie. Anna Merrij had de manumissie van de negerin Francisca en haar kind Leonora en de kinderen die ze daarna nog zou mogen krijgen aangevochten. De acte van vrijheid werd bij uitspraak van de Raad gemortificeerd en de slavin Francisca en haar kind Leonora werden eigendom van Anna Merrij. Francisca en Leonora waren bij testament door de dochter van Anna Merrij gemanumitteerd in 1738. Anna Merrij voerde aan dat de slavin geen eigendom was van haar dochter, maar van haar; zij had de slavin slechts aan haar dochter ter beschikking gesteld om haar te dienen.¹⁶⁴ Het aantal aangetroffen gevallen van manumissie waarbij juridische problemen ontstonden is beperkt. Slaven die een hun in het vooruitzicht gestelde vrijlating op een of andere manier in gevaar gebracht zagen aarzelden niet om hierover bij het gouvernement een klacht in te dienen. En er zijn duidelijke aanwijzingen dat deze kwesties door de autoriteiten serieus werden onderzocht. Het gouvernement en uiteindelijk ook de meesters zelf, hadden er geen baat bij om slaven hierin tegen te werken.

161. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 4 (fiche 10), rekest Pedro Andriesz, alias Coffij Vrijneger, 21 december 1739 met 'appointement', folio onleesbaar.

162. Ibidem, (fiche 3), rekest van de slaaf Donki, 12 mei 1739 met 'appointement' van 12 mei 1739, 76r-v; kwitantie afgegeven door Anna Maria Koningh, 2 februari 1736, 76^r.

163. NL-HaNA, 1.05.01.02, NWIC inv.nr. 216, fol. 239v-240r, extracten uit het notulenboek raadsbesluiten, 15 juni 1730.

164. NL-HaNA, 1.05.12.01, OAC inv.nr. 6 (fiche 2), resolutie 10 februari 1741, geaprobeerd 10 maart 1741; (fiche 2), verklaring van Anna Merrij, 21 februari 1741; (fiche 16), verklaring van Magnus Dirkze en Poulina Dirkze, 16 oktober 1740; Van der Lee, Curaçaose vrijbrieven, 25, 18 februari 1738, nr. 9, manumissie van de negerin Francisca en haar dochter Leonora, door Catharina Jacobsz.

Conclusie

Dat het karakter van Curaçao als centrum van regionale handel en scheepvaart en als atypische Amerikaanse kolonie zonder voor de wereldmarkt producerende plantages in belangrijke mate bepalend is geweest voor de mogelijkheden van slaven om hun vrijheid te verwerven is geen verrassende constatering. Dat tussen economie en manumissie een verband bestond was al langer duidelijk. Maar over de wijze waarop de specifieke economische ontwikkeling van het eiland sedert de tweede helft van de zeventiende eeuw de aard van de Curaçaose slavernij en daaraan inherent het patroon van manumissie heeft beïnvloed bestond een minder helder beeld. De verklaring dat het relatief grote aantal vrijlatingen van slaven het gevolg was van het feit dat slaveneigenaren in periodes van economische tegenspoed hun slaven, die vooral een luxe bezit zouden vormen, gemakkelijk loosden via manumissie om kosten te besparen is te simplistisch. Ook op Curaçao was een slaaf voor diens meester een investering en een middel om geld te verdienen, al was de inzet van slavenarbeid anders dan in een kolonie als Suriname. Economische factoren waren bovendien niet goed los te zien van andere zaken die van invloed moeten zijn geweest zoals misoogsten, de omvang en frequentie van slavenaanvoer uit Afrika, marronage naar de Venezolaanse kust en massale sterfte van slaven door geweld en ziekten.

Scheepvaart en havenbedrijf hadden arbeidskrachten nodig evenals de plantages, al produceerden die voornamelijk voedsel voor de eigen bevolking en voor de bevoorrading van de schepen die het eiland aandeden. Het Romeins recht dat van toepassing was op slavernij en manumissie legde de vrijlating van slaven weinig belemmeringen in de weg en dat wilde men zo houden, blijktens het verzet vanuit de raad tegen de pogingen van Van Bosvelt om de groei van de vrije bevolking te beperken door een financiële drempel op te werpen: vrijen vormden een belangrijk arbeidspotentieel van de scheepvaart en waren van belang voor de ordehandhaving; het belemmeren van manumissie werkte alleen maar marronage naar de vaste kust in de hand. De kolonie kon niet goed functioneren zonder een soepel mechanisme van manumissie.

Het specifieke karakter van de Curaçaose economie was gunstig voor de manumissie omdat mogelijkheden werden geboden aan de niet-blanke bevolking, zowel vrijen als slaven, om geld te verdienen en daarmee voor de eigen vrijheid of die van familie of vrienden te betalen. Van de 2.787 overgeleverde vrijbrieven uit de periode 1722 tot en met 1800 betrof 58% vrijkoop en 34% gratis manumissie. De overige 8% bestond voornamelijk uit pro forma manumissies, een specifieke vorm die direct verband hield met het maritieme karakter van de kolonie en het belang van scheepvaart: slaven die als zeelieden werkten moesten worden gevrijwaard van confiscatie bij een neming van hun schip door Spaanse kustwachten of door kapers. Deze vorm van manumissie verdween uiteindelijk, waarschijnlijk omdat de schepen geleidelijk aan voornamelijk met vrije zwarte en gekleurde matrozen waren bemand en mogelijk ook omdat de beschermende werking uiteindelijk beperkt bleek.

De betaalde manumissies betroffen merendeels zelfvrijkoop. Wanneer een derde partij voor de manumissie betaalde dan was dat slechts in een klein deel van de gevallen een blanke. Opvallend is het grote aantal slaven dat als vrijkoperende partij optrad. Veelal was degene die het geld voor de vrijkoop opbracht een familielid of partner. Het bereiken van vrijheid was niet een individueel traject maar gebeurde binnen een sociaal verband. Dit verklaart ook dat kinderen ongeveer de helft van het totaal aantal gemanumitteerden uitmaakten. Voor een deel

waren dit de kinderen verwekt bij slavinnen door blanke meesters en andere blanken, zoals blijkt uit het in vergelijking met volwassen slaven relatief grote aantal gekleurde kinderen. En er zijn ook wel enkele aanwijzingen dat bij de manumissies affectieve banden tussen meesters en slavinnen en de bij hen verwekte kinderen een rol hebben gespeeld, maar die zijn niet dominant. De affectie komt misschien nog het sterkst naar voren bij de manumissie door vrije zwarte en gekleurde meesters, die veel meer dan blanken geneigd waren om hun slaven vrij te laten zonder daarvoor een betaling te vragen.

Het vooruitzicht van manumissie was onontbeerlijk voor het voortbestaan van het instituut slavernij. De belofte van vrijheid, zo kan men veronderstellen, hield slaven in het gareel. Maar dan mocht er niet aan getwijfeld worden of die belofte ook waar gemaakt zou worden. Een volstrekt uitzichtloos bestaan als slaaf zou alleen maar kunnen leiden tot verzet, sabotage en marronage. Slaven konden immers ook het lot in eigen hand nemen; er waren ook mogelijkheden om zonder formele vrijbrief vrijheid te realiseren.